

Försvarshögskolan

Ett flygvapen reducerat till hälften

En argumentationsanalys av riksdagsdebatten kring System 37 Viggen

Jacob Nordgren

C-uppsats Militärhistoria HT 2024

Handledare: Peter Ericsson

Abstract (english)

This bachelor's thesis examines the parliamentary debate regarding the development project of the multirole combat aircraft Saab 37 Viggen, motivated by the lack of previous research on the decision-making structure of Sweden's weapons production and procurement as well as their political legitimacy. By applying a theoretical framework based on Niklas Stenlås' article *Embedded Technology*, enriched by James Kurth's book chapter *Aerospace production Lines and American Defense Spending*, the study aims to enlighten the debate through the understanding of Sweden's military-industrial complex and the factors influencing weapons procurement. The thesis employs an argumentative analysis and empirical generalization of parliamentary protocols, proposals, and committee statements. The support of the Viggen project in the parliamentary debate was safeguarded by a corporative social structure that legitimized the defence policy, further reinforced by the 1958 defence decision, which enabled continuous support for defence armament. The significance of the project stemmed from lessons learned during World war two, emphasizing the need for a domestic defence industry — a perception maintained through the long term, close relationship and cooperation between key organizations within the military-industrial complex and cemented by a policy of neutrality. Although the Viggen project raised controversy due to its lack of transparency and democratic decision-making, its continuity was secured by substantial investments, and closed politics that gave precedence to technocratic expertise in the decision-making. The debate was further influenced by contemporary shifts in the defence debate, framing the project as a symbol of an air force cut in half.

Key words: System 37 Viggen, Flygplan 37, parliamentary debate, weapons development, development project, military-industrial complex, weapons procurement.

Abstrakt (svenska)

Denna kandidatuppsats undersöker den parlamentariska debatten kring utvecklingsprojektet av enhetsflygplanet Saab 37 Viggen, motiverat utifrån bristen på tidigare forskning om beslutsprocesserna kring Sveriges vapenproduktion och -anskaffning samt deras politiska legitimitet. Genom att tillämpa ett teoretiskt ramverk med utgångspunkt i Niklas Stenlås artikel *Embedded Technology*, kompletterad av James Kurths bokkapitel *Aerospace Production Lines and American Defense Spending*, syftar studien till att belysa debatten genom en förståelse för Sveriges militärindustriella komplex och de faktorer som påverkar vapenanskaffning. Uppsatsen använder sig av en argumentationsanalys och en empirisk generalisering av riksdagsprotokoll, förslag och utskottsbetänkanden. Stödet för Viggenprojektet i riksdagsdebatten säkerställdes av en korporativ social struktur som berättigade försvarspolitikerna och förstärktes ytterligare av 1958 års försvarsbeslutet, vilket garanterade ett kontinuerligt stöd för upprustning. Projektets värde formades av lärdomarna från andra världskriget, vilka betonade behovet av en inhemsk försvarsindustri — en uppfattning som upprätthölls genom ett långsiktigt och nära samarbete mellan nyckelorganisationer inom det militärindustriella komplexet och som cementerades genom en neutralitetspolitik. Även om Viggenprojektet väckte kontrovers på grund av bristande transparens och demokratiskt beslutsfattande, säkrades dess fortgång genom omfattande investeringar och en sluten politisk process som gav företräde åt teknokratisk expertis i beslutsfattandet. Debatten påverkades vidare av samtida förändringar i försvarsdebatten, som återspeglade projektet som en symbol för ett flygvapen reducerat till hälften.

Nyckelord: System 37 Viggen, Flygplan 37, riksdagsdebatt, argumentationsanalys, vapenutveckling, vapenanskaffning, utvecklingsprojekt, militärindustriellt komplex.

Innehållsförteckning

Inledning	5
Syfte och frågeställningar	5
Bakgrund.....	6
Tidigare forskning.....	8
Teori.....	12
Metod och avgränsningar.....	15
Källor och källkritik.....	16
Empirisk undersökning	17
Militära aspekter	17
Balansen mellan kvantitet och kvalitet	17
Balansen med andra försvarsgrenar	18
Försvarsstrategier och säkerhetspolitik.....	19
Teknologisk utveckling.....	20
Sammanfattning	22
Ekonomiska aspekter	23
Inhemsk produktion	23
Binder upp industriella och produktiva resurser.....	24
Kostnadsutvecklingen för projektet	25
Nuvarande kostnadsramar och deras inverkan på projektet	26
Näringsliv och sysselsättning.....	28
Export och internationellt samarbete	28
Sammanfattning	29
Projekthantering	30
Avbrytande av projektet.....	30
Odemokratisk beslutsprocess.....	31
Kontroll och insyn.....	32

Senareläggning.....	34
Sammanfattning	34
Resultatdiskussion och slutsatser	35
Militära aspekter	35
Ekonomiska aspekter	37
Projekthantering	39
Påverkan på debatten från samtida förändringar	42
Vidare forskning	43
Käll- och litteraturförteckning	44
Tryckt material.....	44
Riksdagsprotokoll	44
Motioner.....	44
Utskottens utlåtanden.....	45
Register	45
Litteratur	45
Elektroniska källor	46

Inledning

Under 1960-talet spenderade Sverige en större andel av sin försvarsbudget på flygplan än vad USA gjorde på flygplan och missiler. Viggenprojektet upptog en stor del av denna budget. I proportion med Sveriges kapacitet, var projektet åtminstone lika stort som Apolloprojektet i USA. I början av 1960-talet upptog Viggenprojektet en tredjedel av försvarets forsknings- och utvecklingsutgifter (FoU-utgifter), eller 15 procent av alla statens FoU-kostnader. I slutet av 1960-talet upptog projektet 40 till 50 procent av försvarets FoU-utgifter, vilket var 20 procent av alla statens FoU-kostnader.¹

Trots de omfattande kostnaderna utvecklades Viggen till stor del i det fördolda. Viggenprojektet hade fortsatt i mer än fem år innan regeringen blev informerad, och mer än sju år innan riksdagen tillslut godkände det. Inte förrän ett år senare blev det en offentlig kännedom att man utvecklade ett stridsflygplan i Sverige. Vid denna tidpunkt var kostnaderna redan så höga att riksdagen inte kunde göra något annat än att godkänna den fortsatta utvecklingen av projektet.²

Den 5 april år 1968, meddelade den svenska regeringen att man beställt 175 stycken Saab 37 Viggen stridsflygplan med första leverans år 1971. Beställningen på ett värde av 440 miljoner dollar var den största finansiella transaktionen i skandinavisk historia. Fyra år tidigare, i mars 1964, publicerades en ledare i Socialdemokraternas tidskrift *Tiden* med huvudrubriken *En svensk Skybolt affär år 19X?* där fakta om Viggen avslöjades. Författaren presenterade en mycket negativ bild av projektet som beskrevs få katastrofala följder för försvarsstrukturen i Sverige, flygvapnet och människorna som var involverade i projektet. Denna röst återspeglar dels kontroverserna som omgärdade projektet och dels resultatet av projektet, som beskrivits som en symbol av ett flygvapen reducerat till hälften.³

Syfte och frågeställningar

Det har forskats sparsamt om svensk försvarsindustri. Tidigare forskning har huvudsakligen fokuserat på ett industriellt perspektiv och på företagen samt deras produktion. Liten uppmärksamhet har däremot riktats mot den beslutsfattande strukturen av Sveriges vapenproduktion och införskaffning samt deras politiska legitimitet.⁴

---

¹ I. Dörfer. *System 37 Viggen. Arms, Technology and the Domestication of Glory*. (Universitetsforlaget, 1973), sid. 59-85 & sid. 125-143.

² N. Stenlås. *Technology, National Identity and the State*. (2008). Institute for future studies. sid. 21-22.

³ Dörfer 1973, sid. 22 & sid. 175-184.

⁴ Stenlås 2008, sid. 3.

Utifrån detta är det intressant att undersöka hur debatten kring System 37 Viggen såg ut i riksdagen. Vilka diskurser går att avläsa? System 37 Viggen har intresserat en del forskare tidigare men uppmärksamhet har aldrig riktats mot den politiska debatten bakom projektet. Denna uppsats har möjlighet att fylla denna kunskapslucka och med en argumentationsanalys belysa den politiska debatten som omgärdade System 37 Viggen. Ur ett bredare perspektiv har uppsatsen möjlighet att bidra till att förmedla en bättre förståelse för den politiska miljön som kringgärdar utvecklingen och produktionen av kostsamma samt avancerade vapensystem. Syftet med uppsatsen är att utifrån en argumentationsanalys undersöka hur den politiska debatten kring System 37 Viggen såg ut.

Övergripande frågeställning: Hur såg den politiska debatten i riksdagen ut kring System 37 Viggen?

Bakgrund

Den utrikespolitiska situationen och existensen av ett försvarsindustriellt etablissemang bidrog till att strukturerna från andra världskriget var oförändrade fram till 1970-talet. Efter ett misslyckat försök att binda de nordiska länderna till ett regionalt försvarssamarbete, var Sverige 1949 isolerat och alliansfritt. Detta underströk behovet av att bibehålla ett starkt försvar. Det grundläggande strategiska konceptet i det svenska försvaret var förmågan att bemöta fienden utanför eller vid landets gränser med hjälp av teknologiskt avancerad försvarsutrustning. Följaktligen fick flygvapnet en viktig roll, där hälften av alla nyförvärv har varit materiel för flygvapnet. Införskaffning av försvarsmateriel utgick från säkerställa sofistikerad teknologi gentemot den potentiella fienden inom ramen för ett oberoende av importerad försvarsutrustning. Detta säkerställde det svenska militärindustriella komplexets fortsatta relevans.⁵

Sverige hade en stark försvarsindustri som byggts upp under andra världskriget. Mycket av industrin var sysselsatt med stridsflygplan. Under 1950-talet hade Sverige det fjärde starkaste flygvapnet i världen. För att upprätthålla trovärdigheten i landets alliansfrihet, var det avgörande att Sverige inte var beroende av någon av stormaktsallianserna. Detta gjorde att

---

⁵ U. Olsson. *The Creation of a Modern Arms Industry 1939-1974*. (1974). Göteborgs universitet. Sid. 207. <https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/54064>

förmågan att utveckla egna, avancerade vapensystem blev särskilt viktig. Unika svenska vapendesigner kom därmed att bli en symbol för oberoende och alliansfrihet.⁶

Sveriges erfarenheter från andra världskriget var att man vid kristider behövde förlita sig på egna resurser och förmågor. Militärflyget var kärnan inom det svenska militärindustriella komplexet. En rad olika modeller av stridsflygplan planerades och byggdes från slutet av andra världskriget fram till idag. Anskaffningen av militärflygplan upptog huvuddelen av försvarsbudgeten. Flygplansindustrin utgjordes av Saab som producerade den mekaniska strukturen i flygplanet, Volvo som utvecklade motorerna, Saab och Bofors som ansvarade för bestyckningen, samt Saab och Ericsson som bearbetade den elektroniska utrustningen.⁷

Wallenberggruppen var den dominanta leverantören av försvarsmateriel, vilka kontrollerade bland annat Saab, Volvo flygmotor och Bofors. Wallenberggruppens position i försvarsindustrin belyste den nära relationen mellan industrin och staten. Wallenbergfamiljen hade flera kontakter och nära relationer med ledande politiker. Marcus Wallenberg som var en ledande aktör bakom Saab hade goda kontakter med försvarsministrarna Nilsson och Sköld, chefen för flygvapnets införskaffningsavdelning Nils Söderberg, och industriombudet för flygindustrin Uno Forsberg. Därtill stod Wallenberg nära statsminister Erlander. Denna relation kan tänkas ha fördjupat samarbetet mellan försvarsindustrin och staten, och möjligtvis ökat stödet för försvarsindustrins verksamhet.⁸

Försvarsfrågor diskuterades inom riksdagskommittéer, som utsågs för att analysera och utvärdera försvarsfrågan inom en period av flera år. Representationen inom kommittéerna utgick från hur många röster partiet fick i riksdagen. Samtidigt bjöds militära och utrikespolitiska experter in som medlemmar i kommittéerna. Politikernas lojalitet låg främst hos det egna partiet snarare än deras valkrets, eftersom urvalet av kandidater till försvarskommittéerna sköttes internt av partierna. Detta skapade en säkerhet för veteraner vilket minskade incitamentet att agera oförutsägbart för att säkra omval. Många politiker blev systematiskt utbildade i nationell säkerhetspolitik. Bland de utbildade fanns exempelvis Sven Andersson som var medlem i kommittén från år 1945, innan han blev försvarsminister år 1957. Under efterkrigstiden skapades ett klimat av kontinuitet och konsensus. De nio medlemmarna i 1962 års försvarskommitté som tog beslut om att fortsätta utvecklingen av Viggenprojektet var alla bland de mest erfarna i försvarsfrågor bland riksdagsledamöterna. När en riksdagsledamot var införstådd med försvarsfrågan, blev denne en del av

---

⁶ N. Stenlås & M. Nilsson. Cold War Neutrality and Technological Dependence: Sweden's Military Technology and the East-West Trade. I J. Eloranta & J. Ojala (red.). *East-West Trade and the Cold War*. (University of Jyväskylä, 2005), s. 143-144.

⁷ Stenlås 2008, sid. 6 & 21-22.

⁸ Stenlås 2008, sid. 17-20.

teknostrukturen. Samtidigt exkluderades 15 procent av de tillvalda, vilka var kommunister och vänsterorienterade socialister, från den politiska processen när det gällde säkerhetspolitiken.⁹

Tre grupper återfinns i den beslutsfattande processen för utvecklingsprojekt: teknologer, administratörer och politiker. Teknologerna består av forskare och ingenjörer. Administratörerna utgörs av individer med specialkunskap, och har ibland politiska kopplingar. Politikerna har vissa administrativa uppgifter och agerar främst i linje med det styrande partiets agenda. Ett typiskt projekt har följande faser: planering, utveckling, produktion och drift. År 1960 var generellt sett uppdelningen av resurser 20 procent till utveckling, 50 procent till produktion och 30 procent till drift. Detta innebar att stora investeringar i utvecklingsfasen ofta resulterade i större kostnader för produktion och drift. Under planeringsfasen deltog främst administratörerna, medan utvecklingsfasen dominerades av teknologerna. Produktionen involverade politikerna, och driften återgick till administratörerna. Rollerna kunde dock omfördelas under projektets gång.¹⁰

I Viggenprojektet bestod administratörerna av flygvapnets planläggare som utvärderade olika alternativ för projektutveckling. Teknologerna avgjorde sedan vilka planer som var möjliga att genomföra och vilka som var orealistiska. När politikerna sedan introducerades i processen var deras valmöjligheter oftast begränsade till att berättiga produktionsorden. Det var naturligt att operationen genomfördes planenligt. I Sverige var beslutsfattandet baserat på övervägande, rationalitet, öppenhet och konsensus. Teknologerna, administratörerna och politikerna formade tillsammans en teknostruktur, som tillät informella kommunikationskanaler.¹¹

Tidigare forskning

Dörfer analyserar utvecklingen av System 37 Viggen och undersöker vilka som leder den vetenskapliga staten. Han kartlägger också relationen mellan regering och företag, civil-militära relationer samt utrikes relationer.¹²

Viggen planerades med hänsyn till de säkerhetspolitiska förhållandena i slutet av 1950-talet. Ursprungligen var Viggen tänkt att bli ett jaktflygplan, men ett enhetsflygplan var mer ekonomiskt gångbart eftersom man kunde sprida utvecklingskostnaderna över en längre serie, istället för på flera flygplansmodeller. Förmågan till kort start- och landningssträcka var tänkt

---

⁹ Dörfer 1973, sid. 27-46.

¹⁰ Dörfer 1973, sid. 19-21.

¹¹ Dörfer 1973, sid. 19-21.

¹² Dörfer 1973, sid. 13-16.

att göra Viggen mindre sårbar för taktiska kärnvapen och ballistiska medeldistansrobotar. När en utvald grupp politiker informerades om programmet hade Viggen redan integrerats i flygvapnets långsiktiga planer för de kommande 20 åren.¹³

Viggenprojektet offentliggjordes i den socialdemokratiska tidningen *Tiden* i mars, år 1964. Finansdepartementet krävde därefter att en kommitté skulle tillsättas för att godkänna fortsatta anslag till Viggenprojektet. 1962 års kommitté skulle ge en ökad insyn för försvars- och finansdepartementen samt undvika en oinformerad offentlig debatt. I Sverige var kostnadselementet det viktigaste för politikerna. Viggen analyserades följaktligen utifrån kostnader för försvarsbudgeten och potentiell arbetslöshet. Den 7 april 1964, informerades riksdagen om kostnaderna för utveckling och produktion. Lagförslaget om Viggen år 1964 överskuggades däremot av Wennerströmska spionskandalen. I debatten den 27 maj, var det bara fem politiker utanför det politiska etablissemanget som attackerade projektet: fyra socialdemokrater och en kommunist. Oppositionen samlade sina respektive försvarsexperter och försvarade Viggen, och tre motioner för att stoppa projektet röstades ned.¹⁴

I februari år 1967 beviljade Flygförvaltningen medel för köp av 100 Viggenflygplan. Enhetskostnaderna för Viggen hade ökat med 43 procent. Detta berodde på en 60 procent minskad produktionsserie jämfört med ursprungligen planerat och en 45 procent långsammare leveranstakt, vilka var åtgärder implementerade efter kommitténs rekommendationer. Lagförslaget presenterades för riksdagen den 10 mars 1967. Den 17 maj 1967 röstade riksdagen igenom anslagen för de första 100 Viggenflygplanen.¹⁵

En bok som behandlar samma flygplan är *System 37 Viggen*, med Ulf Edlund och Hans Kampf som redaktörer. Boken saknar ett teoretiskt ramverk och metod, vilket däremot vägs upp av det kunskapsbidrag den ger om Viggen och projektet bakom det. Bokens ambition är att låta personer som arbetat med Viggenprojektet, oftast många år, ge sin syn på epoken. Genom att framföra olika perspektiv ämnar boken skapa en uppfattning om hur projektet växte fram, hur problem löstes och hur flygvapnet använde systemet.¹⁶

Ett kapitel av intresse är *Viggen i försvarsbesluten* skrivet av Sven-Olof Olsson, som var chef för försvarsstabens planeringsavdelning 1963-1967. Under samma tid ingick han som en av de militära experterna, i egenskap av flygexpert, i ÖB:s underlag, som låg till grund för Försvarsutredning 65. Olsson går igenom de politiska övervägandena i försvarsutredningen. Partierna utsåg sina främsta företrädare i utredningen, däribland Lars Eliasson, Manne Ståhl,

---

¹³ Dörfer 1973, sid. 86-98.

¹⁴ Dörfer 1973, sid. 112-143.

¹⁵ Dörfer 1973, sid. 166-174.

¹⁶ U. Edlund & H. Kampf (red.). *System 37 Viggen*. (Svensk Flyghistorisk Förening, 2009), sid. 5.

Ivar Virgin och Gösta Bohman, vilka var några namn som återkom i riksdagsdebatten. Flygvapnet hävdade sig väl inom kostnadsramarna för ÖB 65. I försvarsutredningen frångick man däremot den årliga automatiska ökningen av försvarsbudgeten med 2,5 procent, vilket översattes i kraftiga reduceringar i ursprungsplanerna. Genom de försvarsbeslut som senare fattades, kom 337 Viggenflygplan tillslut att tillverkas.¹⁷

I kapitlet *Viggens tillkomst* skriver Gunnar Lindqvist, som då arbetade som flygingenjör i flygvapnet och FMV, att studierna av Viggen började tidigt på 1950-talet. Han återger att försvarsviljan var god och att den säkerhetspolitiska situationen ansågs vara allvarlig, vilket innebar att ingen ifrågasatte behovet av ett nytt flygplan. Efter 1958 års försvarsbeslut började en nedtrappning av försvaret, då man ville prioritera andra samhällssektorer. Flygvapnets storlek ifrågasattes av höjda kostnader och för att markbaserade robotar kunde ersätta flygplanen. Man insåg däremot att flygplan hade bättre räckvidd och flexibilitet.¹⁸

I kapitlet *Debattklimatet* återger Hans Andersson, dåvarande informationschef på Saab, den allmänna debatten om Viggenprojektet. Efter presentationen av Viggen på Saab 1962, inleddes en informationsplan av försvaret och försvarsindustrin för att tillgodose behovet av saklig information kring Viggen. Andersson återger att kritiken mot projektet började tidigt. I den allmänna debatten pekade man på hur projektet upptog resurser från sociala ändamål och teknisk expertis från andra industriområden. Kritiken mot Viggens kostnader fortsatte under slutet av 1960-talet och början av 70-talet, vilket ledde till att försvarsdepartementet gav ut en informationsskrift som redovisade för kostnader, kontraktsformer och utländska alternativ. Insikten i informationsarbetet bakom Viggenprojektet och den omkringliggande offentliga debatten, kan ge förståelse för hur och varför riksdagsdebatten formades kring projektet.¹⁹

Niklas Stenlås har skrivit artikeln *Embedded Technology: National Identity and the State Rise and Decline of a Small State's Military Industrial Complex*. Artikeln följer framväxten av ett svenskt militärindustriellt komplex från dess uppkomst efter andra världskriget, genom dess storhetsperiod, fram till dess nedgång med början under 1970-talet.²⁰

Stenlås åskådliggör hur det generella stödet för hög beredskap och rustningsvilja, kan förklaras utifrån ett organiserat intresse för ett starkt försvar. Korporativism var en viktig komponent i Sveriges militärindustriella komplex och innebar att centrala frågor förhandlades

---

¹⁷ Sven-Olof Olsson. Viggen i försvarsbesluten. I U. Edlund & H. Kampf (red.). *System 37 Viggen*. (Svensk Flyghistorisk Förening, 2009), sid. 15-17.

¹⁸ G. Lindqvist. Viggens tillkomst. I U. Edlund & H. Andersson (red.). *System 37 Viggen*. (Svensk Flyghistorisk Förening, 2009), sid. 18.

¹⁹ H. Andersson. Debattklimatet. I U. Edlund & H. Andersson (red.). *System 37 Viggen*. (Svensk Flyghistorisk Förening, 2009), sid. 158-161.

²⁰ Stenlås 2008, sid. 1-4.

direkt mellan staten och intresseorganisationer utan att aktivera den allmänna opinionen. Försvarsmakten säkrade vidare ett inflytande i opinionsbildningen om försvarsfrågor genom intresseorganisationer som påverkade opinionsbildare till fördel för försvarets intressen. Därutöver säkrade 1958 års försvarsbeslut ett oavbrutet stöd för rustningen av försvaret. Följaktligen kan Stenlås förklara hur det starka stödet för Viggenprojektet organiserades i riksdagsdebatten, utifrån ett intresse för ett starkt försvar.²¹

Vidare belyser Stenlås betydelsen för den svenska försvarsindustrin. Detta åskådliggörs av relationen mellan industrin och staten samt den svenska neutralitetsidentiteten och erfarenheterna från andra världskriget. Genom en relation kallad utvecklingspar, byggdes en långsiktig relation och nära samarbete samt kvalitets- och riskförsäkringar. Detta främjades av sammankopplade relationer mellan de som arbetade inom nyckelorganisationerna i det militärindustriella komplexet. Därtill bidrog erfarenheterna från andra världskriget till att värdesätta en inhemsk försvarsindustri för ökat oberoende. Detta understöddes av försvarsindustrins symboliska värde för Sveriges neutralitetsidentitet. Stenlås kan därmed förklara stödet för försvarsindustrin i riksdagsdebatten, utifrån relationerna mellan stat och industri samt Sveriges historiska erfarenheter och neutralitetsidentitet.²²

Stenlås åskådliggör även hur debatten kring hanteringen av Viggenprojektet påverkades av relationen mellan egenrådighet i utvecklingsprocessen och kostnadsutvecklingen. Signeringen av avtal utan godkännande från några demokratiska institutioner blev föremål för debatt. Samtidigt blev kostnadsutvecklingen en garanti för att man inte kunde dra sig ur projektet. Ett år efter att riksdagen fick kännedom om projektet, fick allmänheten kännedom om det. Vid denna tidpunkt var kostnaderna så höga att det var svårt för regeringen eller riksdagen att göra annat än att acceptera fortsatt utveckling av projektet. Följaktligen kan Stenlås förklara ursprunget till argumenten riktade mot projekthanteringen och varför dessa argument inte fick någon verkan.²³

Forskningsläget har presenterats utifrån tidigare forskning som berör System 37 Viggen. Sammantaget kan två röda trådar urskiljas i den tidigare forskningen. Den första är att Viggenprojektet inledningsvis utvecklades under en tid med en positiv inställning till försvaret. Denna inställning förändrades över tid, då kritik väcktes om projektets relevans utifrån ekonomiska aspekter och bristande transparens i utvecklingen.

---

²¹ Stenlås 2008, sid. 11-14.

²² Stenlås 2008, sid. 17-20.

²³ Stenlås 2008, sid. 20-22.

Den andra röda tråden är att Viggenprojektet belyser vapenindustrins förankring i det svenska samhället. Erfarenheterna från andra världskriget och den svenska neutralitetsidentiteten under kalla kriget cementerade relevansen av en stark försvarsindustri. Vidare införlivades försvarsindustrin i flera sammanlänkade funktioner i samhället, vilka tillsammans utgjorde det svenska militärindustriella komplexet. Den korporativa intresseallians som fanns mellan regeringen, militären, industrin och fackföreningarna säkerställde försvarsindustrins fortsatta relevans.

Kunskapsläget kring Viggenprojektet är begränsat och består av enstaka böcker. När det gäller den politiska debatten kring Viggenprojektet är kunskapsläget dåligt. Detta belyser en forskningslucka som uppsatsen avser fylla. Utifrån en argumentationsanalys kan den politiska debatten som omgärdade System 37 Viggen belysas.

Teori

Det teoretiska ramverket bygger på Niklas Stenlås artikel *Embedded Technology: National Identity and the State Rise and Decline of a Small State's Military Industrial Complex*. Stenlås presenterar bland annat olika faktorer som möjliggjort Sveriges militärindustriella komplex. Artikeln kan belysa de underliggande faktorerna som påverkade riksdagsdebatten. James Kurths bokkapitel *Aerospace production Lines and American Defense Spending* kan komplettera och understödja Stenlås artikel, genom att ge en förståelse för olika incitament för vapenanskaffning.

Stenlås definierar det militärindustriella komplexet som en informell institutionell struktur som koordinerar teknologiska och ekonomiska tillgångar, samt politiska och militära överväganden. Sådana institutionella strukturer kan ta olika former i olika politiska kulturer. Stenlås identifierar tre faktorer som varit särskilt viktiga för framväxten av ett svenskt militärindustriellt komplex. Den första relateras till den svenska neutraliteten, som skapade ett behov av politiskt neutral teknik. Den andra utgörs av den svenska korporativa politiska kulturen, som möjliggjorde en intresseallians mellan regeringen, militären, industrin och fackföreningarna kring försvarsfrågan. Den tredje faktorn var att den korporativa intressealliansen lyckades i ett tidigt skede lyfta försvarsfrågan över politiska motsättningar, till en nivå där det blev en fråga för militärer och experter att bestämma landets militära behov.²⁴

Vapenindustrin och de omkringliggande beslutfattande strukturerna har varit mycket integrerade i det svenska samhället, både ekonomiskt och politiskt. En undersökning av

---

²⁴ Stenlås 2008, sid. 1-4.

riksdagsdebatten om Viggenprojektet belyser en beslutsfattande struktur som kan förstås genom det svenska militärindustriella komplexet. Diskursen kring Viggen kan sägas ha påverkats av sammansättningen av det militärindustriella komplexet, nämligen: 1. behovet av en neutral teknik, 2. den korporativa svenska politiska kulturen och 3. korporativa intresseallianser. Hade det svenska militärindustriella komplexet grundat sig på andra faktorer, hade förmodligen den svenska politiska diskursen sett annorlunda ut.²⁵

I bokkapitlet *Aerospace production Lines and American Defense Spending* analyserar James Kurth konkurrerande teorier om anskaffning av luftförsvarssystem, såsom militärflygplan och missiler. Syftet är att undersöka de större fallen av amerikanska statens vapenanskaffningar av flygplan, missiler och missilförsvar under 1960- och 1970-talen. Kurths arbete kan komplettera Stenlås kapitel.²⁶

Kurth identifierar fyra teorier. Den första, strategiska förklaringar, hävdar att vapenanskaffning sker som resultat av rationella överväganden av externa hot eller kapprustning. Ekonomiska förklaringar menar istället att vapenanskaffning påverkas av ekonomiska imperativ eller företagsbehov. Byråkratiska förklaringar betonar betydelsen av byråkratisk politik och standardiserade processer, samt konkurrens mellan byråkratier, särskilt inom de olika försvarsgrenarna. Denna teori utgår från en komplex förhandlingsprocess med kohandel och utbyte av tjänster, oftast mellan aktörer inom den verkställande makten, understödda av allierade i den lagstiftande makten. Demokratiska förklaringar ser vapenanskaffning som en funktion av valpolitik — en önskan att säkra röster och vinna politiska val. Det militärindustriella komplexet kan ses som en kombination av byråkratiska och ekonomiska förklaringar, där militären och industrin har liknande inflytande på affärer gällande vapenanskaffning. Vissa av dessa förklaringar kan fördjupa förståelsen för resonemangen bakom Viggenprojektet och, omvänt, ge möjlighet att testa Kurths teorier i en svensk kontext.²⁷

Kurth identifierar två ekonomiska förklaringar som kan fördjupa förståelsen för vapenanskaffning: follow-on imperativet och bail-out imperativet. Follow-on imperativet innebär att när en produktionslinje öppnas upp, kommer den att få ett nytt kontrakt. Det nya kontraktet kommer att vara strukturellt liknande gamla. Han kartlägger stora flygsystem utefter produktionslinjer, från det att kontraktet delades ut tills utvecklingen eller produktionen fasades in eller ut. I de flesta fall innebär detta ett nytt kontrakt som var

---

²⁵ Stenlås 2008, sid. 3.

²⁶ J. Kurth. *Aerospace production Lines and American Defense Spending*. I S. Rosen (red.). *Testing the Theory of the Military-Industrial Complex*. (Lexington Books, 1973), sid. 135-157.

²⁷ Kurth 1973, sid. 135-157.

strukturellt liknande det förra, men tekniskt bättre än det system som fasades ut. Huvudmotivet bakom ett follow-on-kontrakt är att undvika en nedläggning av produktionslinjen på grund av brist på nya beställningar. Att designen ska vara kostnadseffektiv är av sekundärt intresse. Ett strukturellt liknande kontrakt inom samma funktionella kategori eller produktionssektor minskar störningen i produktionslinjen och ökar effekten av produkten. Kontraktet förnyar flygplanstillverkaren och den militära organisationen. Ett vunnet kontrakt säkerställer även ny teknisk expertis som ger fördelar i nästa kontrakt inom samma produktionssektor.²⁸

Kurth undersöker bail-out imperativet genom att studera årliga försäljningar, inkomster och anställningssiffror för alla flygföretag mellan 1960 och 1971. Han finner att staten hjälper ett företag i djupa finansiella svårigheter genom att tilldela ett nytt kontrakt. Bail-out imperativet utgör dock generellt sett en sämre förklaring än follow-on imperativet, eftersom antalet exempel som understödjer detta imperativ är färre.²⁹

Imperativen förstärks av politiska imperativ, enligt den demokratiska förklaringen. I USA lokaliserades fem produktionslinjer i delstater med ett stort elektorskollegium, medan de andra produktionslinjerna lokaliserades i delstater med senatorer från senatens försvarsutskott eller anslagsutskott.³⁰

Samtidigt identifierar Kurth en rad problem med imperativen. Endast för att exemplen korrelerar med ett av imperativen, behöver det inte vara den enda förklaringen till kontraktsutdelningen. Dessutom riskerar imperativen att bli alltför komplexa förklaringar av något som i vissa fall kan förklaras på ett enkelt sätt. Därutöver är de inte alltid tillräckligt precisa för att förklara varje enskild kontraktsutdelning och lämnar inte utrymme för strategiska förklaringar.³¹

Att använda detta kapitel som en teoretisk utgångspunkt innebär en viss risk. En sådan risk är att teorierna kanske inte behandlas rättvist, eftersom Kurth applicerar dem på ett källmaterial som också innefattar företagsstatistik. Däremot är det intressant i sig att se hur Kurths förklaringar fungerar när de appliceras på riksdagsdebatten om Viggenprojektet, som härrör från ett politiskt forum. En annan risk utgörs av att teorierna utgår från USA, vilket kan skapa frågetecken för hur väl det kan överföras till svenska förhållanden. Däremot blir detta en intressant fråga i sig, hur USA jämför sig med Sverige som exempel. Med detta är

---

²⁸ Kurth 1973, sid. 135-157.

²⁹ Kurth 1973, sid. 135-157.

³⁰ Kurth 1973, sid. 135-157.

³¹ Kurth 1973, sid. 135-157.

det viktigt att komma ihåg att detta inte avser skapa en ny frågeställning för den egna uppsatsen.³²

Metod och avgränsningar

Uppsatsen undersöker riksdagsdebatten om Viggenprojektet med hjälp av en argumentationsanalys. Studien baseras på dokument från riksdagstrycket, där Viggenprojektet behandlats. Huvudkategorierna för analysen är härledda ur Stenlås teori och består av argument som kopplas till: 1. militära aspekter, 2. ekonomiska aspekter och 3. projekthanteringen. Dessa argument kan relateras till behovet av en neutral teknik, den korporativa svenska politiska kulturen och korporativa intresseallianser. Inom varje huvudkategori har materialet sedan sorterats ytterligare genom empiriska generaliseringar.

Argument kopplade till militära aspekter utgår exempelvis från irrelevansen av projektet i ljuset av kärnvapen och robotar, balansen mellan olika vapengrenar eller Viggens betydelse för att säkerställa fred samt upprätthålla ett invasionsförsvar. Argument kopplade till ekonomiska aspekter inkluderar exempelvis hur projektet bundit upp teknisk expertis eller betydelsen av projektet för det svenska näringslivet. Även frågor om export och internationellt kopplat till projektutveckling placeras i denna, eftersom de diskuteras i relation till minskade typkostnader. Argument kopplade till projekthanteringen utgår exempelvis från upplevelsen av utvecklingsprocessen som odemokratisk och att ansvariga aktörers hantering av projektet har varit egenrådiga.

De analytiska kategorierna riskerar att de kommunikativa situationerna i det förflutna tolkas utifrån samtida begrepp och språkliga kategorier. Därmed är den kontextuella kunskapen i riksdagsdebatten kring Viggenprojektet viktig. Därför har kontexten undersökts kopplat till säkerhetspolitiken, den svenska vapenindustrin, den slutna politiken bakom projektet och i vilket sammanhang argumenten presenteras i samt av vilka politiker argumenten framfördes av. Genom en ökad kontextuell kunskap har riskerna med en historisk studie hanterats och förbättrat sorteringen samt analysen av materialet.

Rent praktiskt har arbetet för uppsatsen utgått från sökningar i riksdagstrycken, som finns tillgängliga på riksdagens hemsida. För att identifiera relevanta dokument i riksdagstrycket utgår sökorden från Flygplan 37 Viggen och dess olika benämningar. Exempel på hur flygplanet och projektet bakom det omnämns inkluderar: "Viggen", "System 37", "Flygplan 37", "Flygplansprojekt 37", "Flygplanssystem 37" och "Fpl 37". Därtill finns det flera olika modeller av flygplanet, såsom: "AJ 37", "SK 37", "SK 37E", "JA 37", "SF 37", och "SH 37".

---

³² Kurth 1973, sid. 135-157.

Efter sökning i riksdagstryckets databas identifieras relevanta dokument med hjälp av de tidigare nämnda sökorden. Dokumenten inkluderar motioner, utskottens betänkanden och riksdagsprotokoll. Dessa dokumenten granskas sedan med en sökfunktion utifrån sökorden. Tanken är att identifiera relevanta debatter och delar som behandlar Viggen, med utgångspunkt i den övergripande frågeställningen och de analytiska kategorierna. Ibland är det viktigt att läsa anslutande stycken, till det stycke där Viggen omnämns, för att få en rättfärdig bild av vad som ämnas förmedlas. Relevant material sorteras sedan in i de analytiska kategorierna och behandlas sedan utifrån det teoretiska ramverket i en resultatdel.

En risk med denna metod är att sökfunktionen inte alltid registrerar samtliga relevanta ord i ett dokument. Detta vägs upp av den ökade tidseffektivitet som funktion möjliggör. En effektivare behandling av respektive dokument gör det möjligt att analysera fler dokument och därmed skapa ett bredare underlag.

Eftersom Viggenprojektet blev känt för riksdagen först 1963, sju år efter utvecklingen av stridsflyget inletts, avgränsas undersökningen till perioden mellan åren 1963 och 1971, då den första leveransen av Viggen ägde rum. Anledningen att uppsatsen inte avgränsas till riksdagens omröstning för beviljandet av köpandet av 100 Viggenflygplan den 10 mars 1967, är att Socialdemokraternas proposition den 12 december samma år gällande försvarsbudgeten för budgetår 1968, väckte debatt. Likt den övergripande frågeställningen, avgränsas den politiska debatten till riksdagen. Därmed inkluderas motioner, utskottens betänkanden och riksdagsprotokoll medan propositioner exkluderas, då de är förslag från regeringen och inte en del av riksdagsdebatten. Uppsatsen syftar inte till att kartlägga partiers eller ledamöters ställningstaganden, men en kort bakgrund om respektive ledamöter ges för att stärka den kontextuella förståelsen. Tematiskt avgränsas debatten till System 37 Viggen.

Källor och källkritik

Källmaterialet består av riksdagstrycket där riksdagens arbete dokumenterades. I riksdagstrycket ingår bland annat protokoll från kamrarnas sammanträden, utskottens betänkanden och motioner.

Vid behandling av källmaterialet är det värdefullt att förstå hur det påverkades av olika faktorer. Kontexten kan ha haft inverkan på vad som presenterades i motionerna, utskottsbetänkandena eller riksdagsprotokollen. Eftersom riksdagsdebatten utspelades över en längre tidsperiod kan politiska förändringar och nya fakta om Viggenprojektet påverkat både argumentationen och ståndpunkterna i debatten.

Därutöver påverkades källmaterialet av aktörerna i debatten. Aktörerna kan ha varit en politisk grupp, ett utskott eller en enskild riksdagsledamot, vars politiska intressen kan ha påverkat hur argumenten formulerades. Ett rimligt antagande är att argumenteringen i debatten inte syftade till att influera andra ledamöter i frågan, utan syftade till att påverka väljarna och vinna röster. Argumenten kan följaktligen belysa ett strategiskt syfte, snarare än att återge en objektiv uppfattning av Viggenprojektet.

Därtill kan tolkningen av argumenten påverkas av språkbruket och retoriken i riksdagsdebatten. Vissa aktörer kan ha använt ett särskilt språk för att försöka påverka den allmänna opinionen. Retoriska verktyg som hyperboler, känsloladdade uttryck eller förenklingar kan också påverka hur argumenten tolkas när källmaterialet behandlas.

En medvetenhet om hur materialet påverkades utifrån det ovan nämnda, och en förståelse för hur kontexten samt egna tolkningsperspektiv kan influera analysen av materialet, bidrar till en djupare förståelse för argumenten. Källmaterialets värde påverkas däremot inte av uppsatsens syfte, som är att undersöka riksdagsdebatten om Viggenprojektet. Möjliga egenintressen och underliggande syften bakom argumenten, samt argumentens karaktär och utformning, påverkar inte undersökningens resultat negativt. Detta eftersom studien syftar till att undersöka hur debatten såg ut, och inte det bakomliggande politiska spelet eller språkbruket i debatten.

Empirisk undersökning

Militära aspekter

Balansen mellan kvantitet och kvalitet

Först uttrycktes en viss oro kring att prestandakraven blev för höga på bekostnad av kvantiteten. Senare blev uppfattningen att en kvantitativ minskning var oundviklig, men att den ökade effekten av flygplanet kunde överväga detta.

Statsutskottets utlåtande nummer 113 år 1963 behandlade regeringens proposition angående vissa anslagsfrågor rörande det militära försvaret under budgetåret 1963/4 jämte i ämnet väckta motioner. I utlåtandet formulerades frågan om balansen mellan kvalitet och kvantitet. Man underströk vikten av anpassade prestandakrav för Viggen så man inom fastlagd kostnadsram kunde förvärva från en operativ synpunkt ett tillräckligt antal flygplan.³³

---

³³ Statsutskottets utlåtande 1963: 113, sid. 13.

Hilding Hagberg var ledamot i andra kammaren för Kommunistiska partiet. År 1964 i andra kammaren, angående anslag till flygplanet och anskaffning av flygmateriel, uttryckte Hagberg oro kring att man eventuellt behövde halvera antalet flygplan i flygvapnet. Detta skulle skapa en helt annan militär organisation som krävde andra militära målsättningar.³⁴

I motion nummer 664 angående försvarsfrågan, år 1968 i andra kammaren, förlikade sig ledamöter från Folkpartiet och Centerpartiet accepterade att introduktionen av Viggen i flygvapnet krävde en kvantitativ minskning. Däremot ansåg man att detta kunde uppvägas av den ökade effekt detta flygplan kunde ge, vilket även underströks i statsutskottets utlåtande nummer 122, år 1968.³⁵

Balansen med andra försvarsgrenar

Med anledning av flygvapnets budgetära förmåner och kostnadsutvecklingen i Viggenprojektet uttrycktes oro kring balansen mellan försvarsgrenarna. Oron uppkom tidigt, år 1964, vilket var samma år Viggenprojektet blev känt för allmänheten. Viggenprojektet var kostsamt vilket åskådliggjorde flygvapnets budgetära förmåner och gav grund för kritik mot en potentiell snedfördelning mellan försvarsgrenarna. Samma farhåga väcktes av kostnadsutvecklingen för Viggenprojektet, med hänsyn till prestandakraven för Viggen.

Sten Söderberg från Socialdemokraterna, var ledamot i första kammaren och i allmänna beredningsutskottet samt suppleant i statsutskottet. År 1964, i första kammaren angående kostnadsramen för det militära försvaret, reflekterade han över balansen mellan försvarsgrenarna med anledning av de budgetära förmåner flygvapnet fick. Söderberg menade att de andra försvarsgrenarna riskerade att bortprioriteras. Med hänvisning till Viggen uttryckte han kritik gentemot hur flygvapnet tagit en så stor del av försvarskostnaden.³⁶

Lars Eliasson från Centerpartiet, var ledamot i andra kammaren och bland annat ledamot i statsutskottet. Han kom senare att bli medlem i försvarsutredningen år 1965, där de mest framstående politikerna blev utbildade i nationell säkerhetspolitik.³⁷

År 1964 i andra kammaren, angående anslag till flygvapnet och anskaffning av flygmateriel, uttryckte han oro kring att man ställde prestandakraven för höga. Detta kunde medföra att kostnadsutvecklingen gjorde det svårt att säkerställa balansen mellan försvarsgrenarna.³⁸

---

³⁴ Register till riksdagens protokoll med bihang 1961-1970: första bandet. Personregister, sid. 177-178; Riksdagens protokoll 1964:28 Andra kammaren, sid. 88.

³⁵ Motion 1968:664 Andra kammaren; Statsutskottets utlåtande 1968:122, sid. 22.

³⁶ Register till riksdagens protokoll med bihang 1961-1970: första bandet. Personregister, sid. 515-517; Riksdagens protokoll 1964:17 Första kammaren, sid. 23.

³⁷ Register till riksdagens protokoll med bihang 1961-1970: första bandet. Personregister, sid. 112-115; S. Olsson. 2009, sid. 15-17; Dörfer 1973, sid. 27-46.

Försvarsstrategier och säkerhetspolitik

Viggens militära relevans debatterades med utgångspunkt i olika försvarsstrategier och säkerhetspolitik. Kritik mot Viggens relevans kan ses i anslutning till den rådande avspänningspolitiken men även alternativa uppfattningar om försvarets utformning. Samtidigt ansågs Viggen utgöra en viktig komponent i konceptet om ett invasionsförsvar. Diskussionen uppstod i ett tidigt skede av riksdagsdebatten.

Åke Larsson från Socialdemokraterna var ledamot i första kammaren medverkade år 1964 i debatten angående kostnadsramen för det militära försvaret. Han framförde kritik gentemot behovet av ett starkt försvar, med anledning av de ökade utgifterna som skyntade framöver till följd av Viggen. Han hänvisade till den rådande avspänningsperioden och övervägde möjligheterna till ytterligare rationaliseringar inom försvaret, för att istället investera i Förenta Nationerna och dess fredsaktioner.³⁹

Socialdemokraten Lage Svedberg var ledamot i första kammaren och presenterade under samma debatt en alternativ lösning. Han omvärderade behovet av marinen samt luftförsvaret och uttryckte istället tilltro till en partisanarmé, med hänvisning till att Norges reguljära styrkor misslyckades att befria Norge under andra världskriget.⁴⁰

August Spångberg från Socialdemokraterna, var ledamot i andra kammaren och i konstitutionsutskottet. Han tillhörde Socialdemokraternas vänsterfalang och var en hängiven antimilitarist. Samma år i andra kammaren, under en interpellation angående försvarskostnadernas storlek och samhällsekonomiska samt sociala verkningar, ifrågasatte han grundprincipen av ett försvar. Han menade att rustandet för krig i syfte att säkerställa fred likaväl kunde bli att man rustade för krig och fick krig.⁴¹

Henning Nilsson från Kommunistiska partiet var ledamot i andra kammaren och senare år 1968 partilös. Han utgick från samma resonemang år 1965 i andra kammaren, angående anslag till flygvapnet och anskaffning av flygmateriel. Baserat på historiska erfarenheter

---

³⁸ Register till riksdagens protokoll med bihang 1961-1970: första bandet. Personregister, sid. 112-115; Riksdagens protokoll 1964:28 Andra kammaren, sid. 91.

³⁹ Register till riksdagens protokoll med bihang 1961-1970: första bandet. Personregister, sid. 307-308; Riksdagens protokoll 1964:17 Första kammaren, sid. 25-26.

⁴⁰ Register till riksdagens protokoll med bihang 1961-1970: första bandet. Personregister, sid. 502; Riksdagens protokoll 1964:17 Första kammaren, sid. 44. Svedberg nämner inte uttryckligen andra världskriget, men det bör vara den korrekta hänvisningen i sammanhanget.

⁴¹ Register till riksdagens protokoll med bihang 1961-1970: första bandet. Personregister, sid. 472-473; H. Blomqvist. August K F Spångberg — Svenskt biografiskt lexikon. Riksarkivet. urn:sbl:20018 (Hämtad 2024-12-22; Riksdagens protokoll 1964:36 Andra kammaren, sid. 36.

menade han att all upprustning ledde till krig. De människor som ville leva, borde följaktligen arbeta för nedrustning och slutlig avrustning.⁴²

Kritiken mot Sveriges försvarskoncept återfanns i riksdagen år 1964 i andra kammaren då man behandlade anslag för flygvapnet och anskaffningen av flygmateriel. Hilding Hagberg från Kommunisterna ställde sig kritisk mot hela invasionförsvaret som koncept, där Viggen utgjorde en viktig komponent. Han menade att ingen stormakt lyckats förverkliga ett invasionsförsvaret, med hänvisning till andra världskriget. Detta perspektiv utgick därmed från att Viggenprojektet var bortkastade pengar.⁴³

Gösta Bohman från Högerpartiet var ledamot i andra kammaren och i 1960 års samt 1962 års försvarskommitté och senare 1965 års försvarsutredning. Han kom senare, år 1970, att bli ordförande för det Moderata samlingspartiet. Under samma debatt som Hagberg avvisade Bohman denna kritik och lyfte istället relevansen av ett invasionsförsvaret. Försvaret skulle ha en fredsbevarande effekt, vilket ansågs vara avgörande för att säkerställa en alliansfri politik. En potentiell angripare skulle avhållas från att invadera, och om det ändå blev nödvändigt, kunna slås tillbaka.⁴⁴

Därtill framförde Bohman, under en interpellation angående flygplansprojekt 37 samma år, att Viggen var en viktig del av Sveriges försvar, med hänvisning till överbefälhavarens riktlinjer för det framtida försvaret i ÖB 62. Han hänvisade till en analys av utvecklingstrenden i utlandet, gjord av departementchefen, där man kunde konstatera att ett effektivt invasionsförsvaret förutsatte ett modernt vapensystem för luftförsvars-, spanings- och attackuppgifter samt en förnyelse av försvarsmaterielen.⁴⁵

Teknologisk utveckling

Uppfattningen om den teknologiska utvecklingen påverkade bilden av Viggens relevans. En viss kritik mot Viggen baserades på farhågor för avancerade robotar och kärnvapen. Samtidigt ansåg vissa att dessa farhågor var ogrundade och att militärflygplan fortfarande skulle vara relevanta i en tid av snabb teknologisk utveckling. Denna diskussion återfanns i den tidiga delen av debatten, år 1964.

---

⁴² Register till riksdagens protokoll med bihang 1961-1970: första bandet. Personregister, sid. 373-374; Riksdagens protokoll 1965:30 Andra kammaren, sid. 101-112.

⁴³ Riksdagens protokoll 1964:28 Andra kammaren, sid. 88.

⁴⁴ Register till riksdagens protokoll med bihang 1961-1970: första bandet. Personregister, sid. 67-70; Sveriges riksdag. Gösta Bohman (M). (U.å). https://www.riksdagen.se/sv/ledamoter-och-partier/ledamot/gosta-bohman_e83f1e68-0437-4f7a-a910-efaa7700d843/ (Hämtad: 2024-12-20); Riksdagens protokoll 1964:28 Andra kammaren, sid. 91.

⁴⁵ Riksdagens protokoll 1964:36 Andra kammaren, sid. 23-31.

Med utgångspunkt i den teknologiska utvecklingen uppstod kritik gentemot projektet. Motion nummer 978 från år 1964, av August Spångberg från Socialdemokraterna behandlade regeringens proposition nummer 136, angående anslag till flygvapnet och anskaffning av flygmateriel för budgetåret 1964/65. Spångberg räknade med att försvaret skulle binda sig med Viggen in på 1980-talet. Han utgick från att det militärpolitiska läget och den militärtekniska utvecklingen skulle förändras under tiden, till den grad att Viggen skulle vara föråldrat vid leverans. Följaktligen behövde projektet avskrivas.⁴⁶

Vidare relaterade Spångberg Viggenprojektet till utländsk vapenutveckling samma år, i andra kammaren, med anledning av anslag till flygvapnet och anskaffningen av flygmateriel. Han upplyste att militärflyget var på avskrivning hos stormakterna samtidigt som de nyaste vapenbärarna som användes i utlandet hade en hastighet på 50 mil i minuten. Följaktligen skulle Sveriges motvapen inte kunna skydda mot sådana stridsmedel.⁴⁷

Spångberg kritiserade även debatten om ett effektivt försvar med utgångspunkt i kärnvapen och menade att inget land i världen längre kunde försvara sig. Han resonerade ytterligare, att alltför moderna vapen även kunde ha en destabiliserande effekt, med hänvisning till Kubakrisen.⁴⁸

Hilding Hagberg från Kommunistiska partiet anslöt sig till Spångbergs ståndpunkt under samma debatt, och jämförde Viggen med raketteknologi. Han menade att Viggen inte var något att ställa upp mot raketer. Vidare ifrågasatte Hagberg att effektiviteten av Viggen, när den ställdes mot ny teknik med användandet av lågflygande attackflygplan. Därtill resonerade han att Viggen skulle vara en ljudhastighet under stormakternas attackflygplan vid färdigutveckling.⁴⁹

Denna kritiska ståndpunkt mötte visst motstånd i riksdagen. Under samma debatt förklarade Gösta Bohman från Högerpartiet att det fortfarande inte var relevant att byta ut det konventionella flygvapnet mot robotar, och underströk att inte heller stormakterna tyckte det. Vidare dementerade han påståendet att Viggen skulle vara omodern vid färdig utveckling, eftersom utvecklingsprojekt av komplicerade vapenssystem inte fungerade så.⁵⁰

I statsutskottets utlåtande nummer 132 från år 1964 behandlade man regeringens proposition angående anslag för budgetåret 1964/65 till flygvapnet och anskaffningen av flygmateriel, jämte i ämnet väckta motioner. Man resonerade kring Viggens relation till robotar. Robotar

---

⁴⁶ Motion 1964:978 Andra kammaren. Benämns som "Aug. Spångberg", gissningsvis "August Spångberg". Ingen partitillhörighet omnämns; dock, utifrån andra dokument, högst troligt socialdemokrat.

⁴⁷ Riksdagens protokoll 1964:28 Andra kammaren, sid. 85-86.

⁴⁸ Riksdagens protokoll 1964:28 Andra kammaren, sid. 92-93.

⁴⁹ Riksdagens protokoll 1964:28 Andra kammaren, sid. 94.

⁵⁰ Riksdagens protokoll 1964:28 Andra kammaren, sid. 91-92.

tänktes endast kunna ersätta strategiska bombflygplan och därav var ett sådant utbyte inte relevant för Sverige. Däremot skulle robotar möjligtvis komplettera flygplanen och sannolikt medföra att antalet flygplan minskade.⁵¹

Sammanfattning

I riksdagsdebatten återfanns en skepticism gentemot Viggens projekt, utifrån balansen mellan kvantitet och kvalitet respektive balansen mellan de olika försvarsgrenar. Vidare blev Viggens projekt föremål för debatt, utifrån olika uppfattningar om försvarskoncept och den teknologiska utvecklingen. Kritik mot projektet uppstod i den tidigare delen av riksdagsdebatten. Utmärkande var att de ledamöter som försvarade Viggens projekt hade bakgrund i försvarsutredningar och försvarskommittéer samtidigt som den kritiska sidan inte delade samma erfarenheter. Möjligtvis belyser detta en viss skillnad i kunskapsläge och expertis mellan de två sidorna, vilket förmodligen påverkade hur olika uppfattningar om Viggens projekt tog form.

Vidare kan det konstateras att kostnadsutvecklingen till följd av för höga prestandakrav var en aspekt som gav upphov till en diskussion. För höga prestandakrav kunde resultera i en minskad kvantitet i antalet flygplan. Samtidigt åskådliggjorde de höga kostnaderna för Viggens projekt de budgetära förmåner flygvapnet åtnjöt och problematiken med att balansera ett försvar. Avvägningen mellan kvantitet och kvalitet påverkades däremot av ekonomiska realiteter och man infann sig i att en stor kvantitet inte var ekonomiskt gångbart.

Därutöver uppstod kritik utifrån alternativa uppfattningar om Sveriges försvarskoncept och säkerhetspolitik. I kritiken mot Viggens projekt återfanns ett tydligt antimilitaristiskt förhållningssätt, där upprustning blev synonymt med risken att provocera fram ett krig. Motargumentet mot detta var att upprustning och anskaffningen av Vigen istället utgjorde en förbättrad förmåga att försvara sig.

Vidare påverkades föreställningen av Viggens militära relevans utifrån uppfattningen om den teknologiska utvecklingen. Här kan man uppfatta en fatalistisk bild av den vapentekniska utvecklingen där ett litet land som Sverige inte hade möjlighet att utveckla teknologi på samma nivå som stormakterna. Känslan av utsatthet förstärktes av robotar och kärnvapen, i vilka seriösa försvarsåtaganden upplevdes vara hopplösa. Denna uppfattning delades inte av vissa, som tyckte kritiken var oberättigad med utgångspunkt i att militärflygplanets framtid inte var hotad av utvecklingen av robotar.

---

⁵¹ Statsutskottets utlåtande 1964:132.

Ekonomiska aspekter

Inhemsk produktion

Viggen engagerade till största del svenska resurser. Därav diskuterade man den inhemska produktionen i anslutning till Viggenprojektet. Kritik riktades mot kostnadsutvecklingen för tillverkningen av flygplan och vad det innebar för ett litet land som Sverige. Till största del såg man däremot fördelar med en inhemsk produktion. Framförallt ansågs en konkurrenskraftig svensk industri säkerställa oberoende och alliansfrihet, men även ge möjlighet till anpassade prestandaförmågor. Denna diskussion återfanns i större delen av riksdagsdebatten, från år 1964 fram till år 1967.

Hilding Hagberg från Kommunistiska partiet argumenterade år 1964, i en debatt om anslag till flygvapnet och anskaffning av flygmateriel, för att en inhemsk produktion var för kostsam med hänvisning till de ökade utvecklings- och enhetskostnader. Han upplyste om att kostnaderna hade stigit med 80 gånger sedan andra världskriget och att till och med stormakterna, England och Frankrike, hade börjat samarbeta med varandra för att utveckla trafikflygplan. Därav ansågs kostnaderna vara alltför höga för en inhemsk industri i ett litet land som Sverige.⁵²

I statsutskottets utlåtande nummer 132 år 1964, gällande regeringens proposition angående anslag för budgetåret 1964/65 till flygvapnet jämte i ämnet väckta motioner, var man av en annan åsikt. Man erkände en rådande konkurrensfrihet men menade att Sverige lyckats utveckla och tillverka en produkt som var billigare än ett köp utifrån. Detta kopplade man till att de egna prestandakraven närmare kunde anpassas till svenska förutsättningar och därför sättas lägre. Därtill framhöll man att en inhemsk flygindustri skapade goodwill för svensk teknik utomlands.⁵³

Ivar Virgin, från Högerpartiet, var ledamot i första kammaren och insatt i försvarsfrågan, då han suttit i 1962 års försvarskommitté och 1965 års försvarsutredning. År 1965, i första kammaren, belyste han under en debatt angående den fortsatta utvecklingen av flygplansprojekt 37, ytterligare en fördel med inhemsk produktion. Genom en svensk industri kunde man tillgängliggöra anpassade förmågor för svenska förutsättningar, exempelvis förmågan att kunna utnyttja enkla reservbaser såsom vägbaser, skadade startbanor och dylikt. Samtidigt krävde stormakternas motsvarande versioner egenskaper som Sverige inte behövde, såsom stor aktionsradie och större flygplansvikt samt driftkostnader.⁵⁴

---

⁵² Riksdagens protokoll 1964:28 Andra kammaren, sid. 89-90.

⁵³ Statsutskottets utlåtande 1964:132.

⁵⁴ Register till riksdagens protokoll med bihang 1961-1970: första bandet. Personregister, sid. 560-563; Sveriges riksdag. *Ivar Virgin (M)*. (U.å.) <https://www.riksdagen.se/sv/ledamoter-och-partier/ledamot/ivar->

Däremot lyfte Virgin även risker med inhemsk produktion. En var att konstruktionen inte lyckades bra vilket innebar betydande kostnader i onödan. En annan var att man fick en större bindning vid egen tillverkning, att man låste sig till projektet. Emellertid underströk Virgin att så även var fallet vid köp utifrån, då man knöt sig till ett långsiktigt kontrakt och andra delar av flygplanssystemet, som måste långsiktigt planeras och anskaffas.⁵⁵

I statsutskottets utlåtande nummer 126 år 1965, gällande regeringens proposition angående anslag för budgetåret 1965/66 till flygvapnet jämte i ämnet väckta motioner, underströk man de säkerhetspolitiska och militära fördelarna. Genom att upprätthålla egna industriella resurser för militär produktion, kunde man underlätta en fortsatt alliansfri politik då man möjliggjorde anskaffning av väsentlig material utan beroende av utländska leverantörer. Vidare kunde det få militära fördelar eftersom stormakternas försvarsmateriel var speciellt utformade för att bekämpa varandra, och skulle därmed inte få sin fulla effekt mot svenskt försvarsmateriel.⁵⁶

Krister Wickman var konsultativt statsråd och senare statsråd för industridepartementet. I första kammaren år 1967, under en debatt angående den ekonomiska politiken, belyste han att en fördel med inhemsk produktion var att man stärkte den svenska industrin. Utvecklingen och tillverkningen av Viggen hade fått stora effekter på den svenska industrins tekniska nivå och följaktligen dess konkurrenskraft.⁵⁷

Binder upp industriella och produktiva resurser

Viggenprojektet upptog en stor mängd resurser vilket skapade viss kritik. Man vände sig framförallt mot hur projektet upptog resurser från en mer samhällsviktig och värdeskapande verksamhet. Från ett annat perspektiv lyftes istället betydelsen av att binda sig till kostnadsramar för en längre tidshorisont, i syfte att möjliggöra en långsiktig planering och skapa fördelar med en inhemsk produktion. Kritiken lyftes i den tidigare delen av debatten, år 1964, medan det positiva perspektivet gentemot upptagandet av resurser för Viggenprojektet framfördes i senare delen av debatten, år 1970.

Sten Söderberg från Socialdemokraterna belyste år 1964, angående kostnadsramen för det militära försvaret, de indirekta kostnaderna av projektet. Han menade att man måste ta

---

[virgin_68336414-cd76-49c8-999c-b8e98f5923d6/](https://www.riksdagen.se/sv/ledamoter-och-partier/ledamot/virgin_68336414-cd76-49c8-999c-b8e98f5923d6/) (Hämtad 2024-12-20); Riksdagens protokoll 1965:29 Första kammaren, sid. 63-68.

⁵⁵ Riksdagens protokoll 1965:29 Första kammaren, sid. 63-68.

⁵⁶ Statsutskottets utlåtande 1965:126.

⁵⁷ Register till riksdagens protokoll med bihang 1961-1970: första bandet. Personregister, sid. 552; Sveriges riksdag. *Krister Wickman (S)*. (U.å). https://www.riksdagen.se/sv/ledamoter-och-partier/ledamot/krister-wickman_fef3262d-cf5b-43b5-870d-b7e709294cab/ (Hämtad: 2024-12-20); Riksdagens protokoll 1967:34 Första kammaren, sid. 41-42.

hänsyn till vad de tekniker som sysselsattes i utvecklingsprojektet kunde uträtta i andra hänseenden till ekonomisk fördel för Sverige. Därutöver påpekade Söderberg att man inte hade ett överflöd på skickliga tekniker.⁵⁸

I samband med en interpellation angående försvarskostnadernas storlek och sociala verkningar år 1964, belyste August Spångberg från Socialdemokraterna en liknande aspekt och påminde om hur många arbetare som tagits i anspråk för militära syften, med hänvisning till de omfattande resurser som Viggenprojektet upptagit. Han räknade med administrativa, militära och industriella arbeten samt värnpliktsinkallade, och kom fram till att siffran översteg 150.000 personer. Därtill skapades ett företagsintresse för kapprustningar vilket innebar att den värdeskapande produktionen minskade samt att penningpolitiska svårigheter uppstod. Detta utgjorde en broms för den sociala utvecklingen.⁵⁹

Ivar Virgin från Moderaterna betonade i första kammaren år 1970, under en debatt om ett nytt planerings- och budgeteringssystem för försvaret, vikten av långsiktig planering vid projektering och beställning av krigsmateriel. För att uppnå fördelarna med inhemsk produktion upplyste Virgin om vikten av långsiktiga investeringar och beställningar. Långa projekt såsom Viggen krävde att man bundit sig till kostnadsramarna för en lång tidshorisont.⁶⁰

Kostnadsutvecklingen för projektet

Eftersom Viggenprojektet upptog stora resurser, var kostnadsutvecklingen en kritisk del av riksdagsdebatten. Däremot skiljde sig uppfattningen om kostnadsutvecklingen åt. Tveksamhet uttrycktes gentemot Sveriges kapacitet att hantera för stora utvecklingskostnader. Vidare riskerade kostnadsutvecklingen att höja enhetskostnader och minska kvantiteten. Andra argument utgick från att kostnadsramarna kunde bibehållas och att kostnadsutvecklingen var bra i förhållande till tidigare projekt samt motsvariga internationella projekt.

Sten Söderberg från Socialdemokraterna sade år 1964 i första kammaren, angående kostnadsramen för det militära försvaret, att det inte fanns garantier för att flygvapnets andel inte skulle stiga. Han uttryckte tveksamhet till att ett litet land som Sverige hade råd med de stora utvecklingskostnaderna.⁶¹

År 1964 i andra kammaren, angående anslag till flygvapnet och anskaffning av flygmateriel, relaterade Lars Eliasson från Centerpartiet den tekniska komplexiteten i Viggen-flygplanet

⁵⁸ Riksdagens protokoll 1964:17 Första kammaren, sid. 38-39.

⁵⁹ Riksdagens protokoll 1964:32 Andra kammaren, sid. 24.

⁶⁰ Riksdagens protokoll 1970:42 Första kammaren, sid. 27. Högerpartiet bytte namn till Moderaterna 1969.

⁶¹ Riksdagens protokoll 1964:17 Första kammaren, sid. 38-39.

till kostnadsramen för försvaret. Ett alltför tekniskt avancerat flygplan riskerade att höja priset per flygplan, vilket förhindrade möjligheten att producera en kvantitet av flygplan som tillät minskade produktionskostnader.⁶²

Emanuel Ståhl från Folkpartiet, var ledamot i andra kammaren och i statsutskottet. Han kom senare att bli medlem i försvarsutredning 65. Under samma debatt som Eliasson påvisade han att kostnadsramen för Viggenprojektet inte var förvånande. Han upplyste att föregångaren till Viggen, flygplanssystem 35, tog i anspråk 35 procent av tillgängliga medel inom kostnadsramen, samtidigt som System 37 tog 30 procent.⁶³

Sven Andersson var statsrådet och chefen för försvarsdepartementet samt ledamot i första kammaren och senare ledamot i riksdagens krigsdelegation år 1965. I första kammaren år 1964, under debatten angående kostnadsramen för det militära försvaret, betryggade Andersson att försvarskostnaderna inte skulle överstiga vad man tidigare kommit överens om, och att flygvapnets andel inte skulle stiga. Han argumenterade för att flygvapnet helt naturligt blev den mest kostnadskrävande försvarsgrenen, eftersom det rörde sig om dyra flygplan.⁶⁴

Under en interpellation av Gösta Bohman från Högerpartiet angående flygplansprojekt 37, i andra kammaren år 1964, argumenterade han för att kostnadsutvecklingen inte var alarmerande och gjorde en jämförelse med utlandet. Han förmedlade att även om typkostnaderna skulle öka i viss utsträckning, skulle kostnaden ändå bli betydligt lägre än för de utländska motsvarande systemen.⁶⁵

Nuvarande kostnadsramar och deras inverkan på projektet

I samband med försvarets utgiftsram för budgetåren 1967 och 1968 blev kostnadsramarna föremål för debatten. Högerpartiet uttryckte oro kring hur detta skulle påverka Viggenprojektet. Man pekade på risken att Viggen inte fick plats i kostnadsramarna eller att det skulle få negativa följder i andra försvarsområden. Samtidigt försvarade Socialdemokraterna utgiftsramarna. Man menade att det tvärtom inte utgjorde en minskning av försvarskostnaderna. Detta belyste ett historiskt ögonblick då en lång period av enhälligheten i försvarsfrågan bröts.⁶⁶

---

⁶² Riksdagens protokoll 1964:28 Andra kammaren, sid. 91.

⁶³ Register till riksdagens protokoll med bihang 1961-1970: första bandet. Personregister, sid. 488-491; S.-O. Olsson 2009, sid. 15-17; Riksdagens protokoll 1964:28 Andra kammaren, sid. 85.

⁶⁴ Register till riksdagens protokoll med bihang 1961-1970: första bandet. Personregister, sid. 28-29; Sveriges riksdag. *Sven Andersson (S)*. (U.å). https://www.riksdagen.se/sv/ledamoter-och-partier/ledamot/sven-andersson_eb6096a0-93d7-48ab-bef2-9d30faa62926/ (Hämtad: 2024-12-20); Riksdagens protokoll 1964:17 Första kammaren, sid. 36.

⁶⁵ Riksdagens protokoll 1964:36 Andra kammaren, sid. 23-31.

⁶⁶ Stenlås 2008, sid. 22-24.

I Högerpartiets motion nummer 755 år 1967, gällande regeringens proposition nummer 110 angående vissa anslagsfrågor rörande försvaret för budgetåret 1967/68, återfanns en oro i samband med den föreslagna utgiftsramen. De socialdemokratiska direktiven tolkades utgöra en kraftigt reducerad försvarskostnadsnivå som med anledning av prioriteringen av Viggenprojektet, kunde orsaka allvarliga följdverkningar i andra försvarsområden. Man yrkade därför för en högre kostnadsram som tog hänsyn till den tekniska utvecklingen och säkerställde att Viggenprojektet roddes i hamn.⁶⁷

Ivar Virgin från Högerpartiet, år 1967 i första kammaren, angående ramen för det militära försvaret, utvecklade detta resonemang och refererade till Socialdemokraternas proposition. Förslaget innebar att Viggen riskerade att inte få plats i kostnadsramarna. Även om den fick plats skulle serierna bli kortare, tillverkningen försenad och fördyrad samt möjligheterna att dra tilltänkta fördelar av ett enhetsplan mindre. Ännu en risk var att Viggen skulle senareläggas och att utbyggandet av stridslednings- och bassystem skulle omprövas. Följaktligen menade Virgin att Viggen inte fullt ut skulle kunna utnyttjas.⁶⁸

Per Petersson från Högerpartiet var ledamot i andra kammaren och suppleant i statsutskottet. I andra kammaren år 1967, angående vissa anslagsfrågor rörande försvaret, tillika svar på interpellation angående direktiven för 1965 års försvarsutredning, byggde han vidare på denna ståndpunkt. Han menade att andra konsekvenser skulle bli minskade beställningar och följaktligen betydande störningar på arbetsmarknaden.⁶⁹

Under samma debatt invände chefen för försvarsdepartementet, statsrådet Sven Andersson, gentemot påståendet att man skulle skära ned på försvarskostnaderna. Tvärtom, underrättade han att samtliga partier i försvarsutredningen förutsatte att en viss årlig ökning av försvarskostnaderna blev nödvändig och att det var beklagligt att vissa röster försökte förmedla en bild av att man närmast förberedde för nedrustning.⁷⁰

Ett år senare, i första kammaren, angående riktlinjerna för det militära försvaret, argumenterade statsminister Tage Erlander utifrån samma ståndpunkt. Han upplyste att försvaret år 1968 kostade 100 miljoner kronor mer än det som betraktades som ett starkt försvar två år tidigare. Vidare framförde han att försvarskostnaderna skulle stiga med 50 miljoner kronor per år under den närmaste fyraårsperioden. Utifrån detta menade Erlander att

---

⁶⁷ Motion 1967:755 Första kammaren.

⁶⁸ Riksdagens protokoll 1967:27 Första kammaren, sid. 15-16.

⁶⁹ Riksdagens protokoll 1967:27 Andra kammaren, sid. 14.

⁷⁰ Riksdagens protokoll 1967:27 Andra kammaren, sid. 50-51.

det var vilseledande att framställa försvarsbeslutet som en urholkning av försvaret. Man skulle ha råd att fullfölja Viggenprojektet, utan att skära ner på andra försvarsområden.⁷¹

Erlander kritiserade även högerens förslag att höja försvarskostnaderna för den följande fyraårsperioden med 2,5 miljarder kronor. Han frågade sig hur detta belopp skulle säkerställas och om det var tänkt att lånas upp. En belåning av ett sådant belopp i en kommande högkonjunktur skulle sannolikt fordra en stram ekonomisk hushållning för att förhindra en kraftig prisstegring.⁷²

Näringsliv och sysselsättning

Aspekten kring näringsliv och sysselsättning kopplat till Viggenprojektet, lyftes av de röster som var kritiska till projektet. Kritiken riktades mot att ett argument som relaterade Viggenprojektet till näringsliv och sysselsättning, inte kunde rättfärdigas eftersom det gav incitament för kapprustning, samt utifrån att försvarsverksamhet inte var värdeskapande. Denna kritik återfanns i början av riksdagsdebatten, år 1964, och i senare delen, år 1967.

Vissa röster uttryckte skepsis gentemot ett sådant argument. År 1964, i andra kammaren, under en interpellation angående försvarskostnadernas storlek och samhällsekonomiska samt sociala verkningar, tog August Spångberg från Socialdemokraterna ställning i frågan. Han menade att även om det var bra att Viggenprojektet skapade sysselsättning, var grundproblemet att detta säkerställdes genom onödiga verksamheter.⁷³

Axel Jansson, från Kommunistiska partiet, var ledamot i den andra kammaren. År 1967 i andra kammaren, angående anslagsfrågor rörande försvaret, tillika svar på interpellation angående direktiven för 1965 års försvarsutredning, argumenterade Jansson för att beställningar från försvarsindustrin inte fick ske med motiveringen att säkerställa sysselsättningen. Att förena försvarsindustrin med argument för sysselsättning resulterade indirekt i positiva ordalag för kapprustning.⁷⁴

Export och internationellt samarbete

Export av Viggen och internationellt samarbete med Viggenprojektet debatterades i relation till ekonomiska och principiella aspekter. Idén om export och internationellt samarbete väcktes av intresse för minskade utvecklings- och produktionskostnader. Samtidigt mötte

---

⁷¹ Sveriges riksdag. *Tage Erlander (S)*. (U.å). https://www.riksdagen.se/sv/ledamoter-och-partier/ledamot/tage-erlander_204000e5-66a1-42ce-acbf-966474801138/ (Hämtad: 2024-12-20); Riksdagens protokoll 1968:27 Första kammaren, sid. 36.

⁷² Riksdagens protokoll 1968:27 Första kammaren, sid. 36-37.

⁷³ Riksdagens protokoll 1964:36 Andra kammaren, sid. 34.

⁷⁴ Register till riksdagens protokoll med bihang 1961-1970: första bandet. Personregister, sid. 237-238; Riksdagens protokoll 1967:27 Andra kammaren, sid. 63-64.

idén motstånd, med anledning av den principiella problematiken av att kombinera neutralitet med vapenexport. Dessa aspekter diskuterades i den senare delen av riksdagsdebatten under åren 1966 och 1967.

År 1966 i andra kammaren, angående ramberäkningen gällande utgifterna inom försvarsdepartementets verksamhetsområde, resonerade Lars Eliasson från Centerpartiet att en större serieproduktion skulle göra att typkostnaderna slogs ut på ett större antal flygplan. Genom att exportera Viggen skulle man kunna åstadkomma en serie som var större än Sveriges egna behov och vad som kunde rymmas inom kostnadsramen. Följaktligen uppmanade Eliasson att man skulle undersöka möjligheterna för samarbete med andra neutrala länder, exempelvis Österrike och Schweiz.⁷⁵

Henning Nilsson från Kommunistiska partiet invände under samma debatt mot Eliassons argument. Han ställde sig frågande till hur många flygplan Österrike och Schweiz hade råd att köpa. Vidare kunde man inte veta vart flygplanet sedan skulle ta vägen efter att det exporterats. Ett bra flygplan borde stanna inom Sveriges gränser.⁷⁶

Axel Jansson från Kommunisterna var också kritisk till en export. År 1967 i andra kammaren, ställde han sig kritisk till principen om att Sverige skulle vara ett krigsmaterielexporterande land med hänvisning till att man proklamerade strikt neutralitet. Därav var även ett bilateralt samarbete med Viggenprojektet problematiskt utifrån samma grunder.⁷⁷

Under samma debatt anslöt sig statsrådet Sven Andersson till Eliassons tanke att exportera Viggen. Däremot upplyste han om problematiken med att utveckla Viggen i samarbete med andra länder. Endast Sverige, vid sidan av stormakterna, producerade egna flygplan av denna typ. Vidare fanns var potentiella samarbetsländer begränsade, på grund av Sveriges neutrala hållning.⁷⁸

Sammanfattning

Viggenprojektet var kostsamt vilket väckte debatt. I relation till ekonomiska aspekter lyftes frågan om inhemsk produktion, upptagandet av resurser för projektet, kostnadsutveckling och kostnadsramar, näringsliv och sysselsättning samt export och internationellt samarbete.

Debatten om den inhemska produktionen, i relation till Viggenprojektet, bestod av många infallsvinklar. Utifrån ett kritiskt perspektiv var den inhemska produktionen inte gångbart med de tillgängliga resurserna som fanns för ett litet land som Sverige. Utmärkande var

---

⁷⁵ Riksdagens protokoll 1966:15 Andra kammaren, sid. 56.

⁷⁶ Riksdagens protokoll 1966:15 Andra kammaren, sid. 59-60.

⁷⁷ Riksdagens protokoll 1967:27 Andra kammaren, sid. 64.

⁷⁸ Riksdagens protokoll 1967:27 Andra kammaren, sid. 50.

däremot stödet för en inhemsk produktion. Man pekade på betydelsen av en konkurrenskraftig industri, internationellt oberoende, alliansfrihet och möjlighet till anpassade förmågor.

I relation till ekonomiska aspekter debatterades även hur Viggenprojektet upptog resurser från mer samhällsviktig och värdeskapande verksamhet. Vissa argument pekade på hur projektet upptog teknisk expertis som kunde behövas i andra samhällsområden och att det skapades ett ekonomiskt incitament för kapprustning, vilket utgjorde en broms för den sociala utvecklingen. Samtidigt uppmärksammade ett annat argument, betydelsen av kostnadsramar för en längre tidshorisont, i syfte att dra fördelar med en inhemsk produktion.

Denna diskussion belyser beaktandet av projektets kostnadsaspekter. Härtill utgjorde kostnadsutvecklingen en känslig fråga. I samband med försvarets utgiftsram för budgetåren 1967 och 1968 blev kostnadsramarna även föremål för debatt. Detta hade en historisk betydelse då det markerade slutet på en lång tid av enhälligheten i försvarsfrågan.

Därutöver, relaterade vissa ledamöter till näringsliv och sysselsättning, och markerade mot att sysselsättningspolitik inte fick bli en ursäkt för upprustning. Detta kontrasteras mot de förslag som presenterades om export av Viggen eller internationellt samarbete med Viggenprojektet. Argumentet häri låg i eventuella pressningar av kostnaderna för Viggenprojektet. Däremot mötte detta argument motstånd, med utgångspunkt i neutraliteten Sverige strävade efter att upprätthålla.

Projekthantering

Avbrytande av projektet

Ett avbrytande av projektet var något som uttrycktes främst hos Kommunistiska partiet. Motargumentet utgick från att det inte var gångbart att dra sig ur projektet när man redan gjort så stora investeringar. Röster mot detta förslag väcktes i relativt liten utsträckning. En möjlig anledning kan ha varit att man inte tyckte att detta resonemang var värt att svara på. Vid tiden för denna diskussion upptog Viggenprojektet en stor andel pengar vilket förmodligen gjorde det svårt för riksdagen och regeringen att avbryta projektet. Avbrytandet av projektet diskuterades i både den tidigare delen och den senare delen av debatten, åren 1964 och 1967.⁷⁹

August Spångberg från Socialdemokraterna hänvisade i motion nummer 978 år 1964 till att den tekniska utvecklingen gick så snabbt att det fanns anledning att antaga att

---

⁷⁹ Dörfer 1973, sid. 59-85.

Viggenprojektet skulle vara föråldrat vid leverans. Utifrån detta menade Spångberg att Viggenprojektet borde avbrytas.⁸⁰

Henning Nilsson från Kommunistiska partiet argumenterade år 1965 i andra kammaren, under en debatt om anslag till flygvapnet och anskaffning av flygmateriel, för att ett avbrytande av projektet inte vore att kasta bort pengar. Vetenskapliga landvinningar skulle kunna överföras till andra samhällsavschnitt. Vidare kunde man inte se en redan genomförd, felaktig delinvestering som en anledning att investera mer.⁸¹

Denna ståndpunkt understöddes i motion nummer 488 år 1967 i andra kammaren, där ledamöter från Kommunistiska partiet yrkade för att avbryta projektet. Man hänvisade till att det rådde en obestämmdhet kring den slutliga effektiviteten av Viggen och dess kostnader, som beskrevs vara av "astronomisk karaktär". Vidare upplyste man att projektet hade indirekta konsekvenser på samhället, till följd av omfördelning av samhälliga resurser.⁸²

Samma år, i andra kammaren med anledning av vissa anslagsfrågor rörande försvaret, tillika interpellationen gällande direktiven för 1965 års försvarsutredningen, ställde sig Lars Eliasson från Centerpartiet kritisk till detta resonemang och resonerade att det vore oklokt att lägga ner Viggenprojektet, när man redan lagt 1.100 miljoner kronor. Pengarna skulle följaktligen bli bortkastade.⁸³

Odemokratisk beslutsprocess

Viggenprojektet blev kontroversiellt på grund av den egenrådiga hanteringen av projektet. Kritik riktades mot hur den demokratiska beslutsprocessen åsidosatts vid godkännande av avtal. Samtidigt förklarades hanteringen av projektet utifrån en uppkommen tidsnöd, som gjorde det mer gångbart att kringgå den formella beslutsprocessen för att spara pengar. Denna diskussion återfanns i den tidigare delen av riksdagsdebatten, år 1964.

År 1964, i första kammaren med anledning av kostnadsramen för det militära försvaret, uppmärksammade Sten Söderberg från Socialdemokraterna problematiken med den framtida överenskommelsens hållbarhet om flygvapnet tog sig friheten att binda statsmakterna med avtal utan regeringens hörande. Vidare framhöll han att förslaget om utvecklingen av Viggen borde förelagts en försvarsutredning innan det lades fram till riksdagen.⁸⁴

---

⁸⁰ Motion 1964:978 Andra kammaren. Omnämns som "Aug. Spångberg", gissningsvis August Spångberg. Ingen partitillhörighet omnämns; dock, utifrån andra dokument, högst troligt socialdemokrat.

⁸¹ Riksdagens protokoll 1965:30 Andra kammaren, sid. 101-112.

⁸² Motion 1967:488 Andra kammaren.

⁸³ Riksdagens protokoll 1967:27 Andra kammaren, sid. 44.

⁸⁴ Riksdagens protokoll 1964:17 Första kammaren, sid. 23; Riksdagens protokoll 1964:17 Första kammaren, sid. 38-39.

Samma oro uttrycktes av Lage Svedberg från Socialdemokraterna som under samma debatt anmärkte att flygets företrädare gjort upp avtal om Viggen utan att slutgiltigt ge möjlighet för försvarsministern att genomläsa det.⁸⁵

August Spångberg från Socialdemokraterna yttrade liknande kritik samma år, i andra kammaren med anledningen av anslag till flygvapnet och anskaffningen av flygmateriel. Han pekade på hur lite man i riksdagen och statsutskottet blivit underrättade om projektet. Samtidigt hade projektet behandlat en stor summa pengar och väckt kritik om slöseri. Vidare belyste Spångberg att flygledningen skrivit kontrakt med motorleverantörer, utan varken riksdagens eller regeringens kännedom. Därtill innebar kontraktet att man skulle betala leverantörerna ett mångmiljonbelopp i det fall man inte fullföljde projektet.⁸⁶

Gösta Bohman från Högerpartiet höll med om att ett formellt fel hade begåtts, men menade att det fanns en anledning. Han argumenterade under samma debatt för att avtalet skrivits under då man hade tidsnöd och kunde spara pengar genom att skriva under snabbast möjligast. Följaktligen hade ett formellt fel begåtts, men i sak hade inget förlorats.⁸⁷

Kontroll och insyn

I anslutning till Viggenprojektet debatterades kontrollen av och insynen i projektet. Med anledning av en vilja att öka kontrollen och insynen i projektet, sjösatte man flygmaterielberedningen. Man ville följa kostnadsutvecklingen och undvika dyra kostnader. Samtidigt fanns en oro kring att beredningen skulle uppta viktiga resurser och skapa förseningar. Detta blev föremål för debatt år 1964 och återkom senare år 1967.

I första kammaren, år 1964 med anledning av kostnadsramen för det militära försvaret, upplyste Sten Söderberg från Socialdemokraterna om problematiken med att vissa industrier hade en viss monopolställning när det gällde flygplansleveranser. Han frågade sig vilka möjligheter det fanns att pressa priserna då konkurrens saknades. Vidare menade han att den militära sekretessen försvårade insynen. Utifrån flygförvaltningens självrådighet, skulle kontroll över upphandlingen tas med i en översyn.⁸⁸

Gösta Bohman från Högerpartiet framförde i andra kammaren, samma år med anledning av hans interpellation angående flygplansprojekt 37, att statsmakterna varit medvetna om projektets dimensioner och om behovet att följa kostnadsutvecklingen, bland annat med hänsyn till monopolsituationen i svensk försvarsindustri. Samtidigt menade Bohman att flygmaterielberedningen riskerade att fungera som en ny försvarskommitté. Den upptog

⁸⁵ Riksdagens protokoll 1964:17 Första kammaren, sid. 44-45.

⁸⁶ Riksdagens protokoll 1964:28 Andra kammaren, sid. 86-87.

⁸⁷ Riksdagens protokoll 1964:28 Andra kammaren, sid. 92.

⁸⁸ Riksdagens protokoll 1964:17 Första kammaren. Sid. 23-38.

tekniker från försvars-, finans- och handelsdepartementet, samt omprövade en stor del av de utredningar som redan utförts av flygteknisk expertis i FOA, överbefälhavaren och försvarskommittéerna. Vidare skulle flygmaterielberedningen försena och fördyra projektet, då man upptog kvalificerad personal från projektet. Därtill upplyste Bohman att personalproblem uppstått eftersom regeringen på förslag av flygmaterielberedningen spärrat en stor del av de pengar som bemyndigandet avsåg fram till oktober månad.⁸⁹

Bohmans oro delades av Emanuel Ståhl från Folkpartiet. Han förklarade under samma interpellation att flygmaterielberedningen skapade förseningar och väsentliga fördyringar. De spärrar som lagts var för restriktiva. Av betydelse var att beredningen skulle arbeta på ett sätt som inte skapade oro inom industrin, som redan hade ett begränsat antal experter.⁹⁰

Niklas Kellgren från Socialdemokraterna, ledamot i andra kammaren, var kritisk till Bohmans och Ståhls förhållningssätt. Han framhöll under samma interpellation, vikten av att inte glömma att försvarsindustrin hade monopol. Detta kunde göra att skattebetalarna fick dras med dryga kostnader. Därmed var det essentiellt att flygmaterielberedningen arbetade så effektivt som möjligt och säkerställde att industrin inte skaffade otillbörliga vinster på projektet. För att säkerställa detta skulle beredningen få alla de resurser och expertis som var behövliga för att kunna kontrollera projektet.⁹¹

I motion nummer 882 från år 1965, med anledning av proposition nummer 110, angående anslag till flygvapnet och anskaffning av flygmateriel för budgetåret 1965/66, önskade ledamöter från det Kommunistiska partiet utöka försvarsberedningens uppgift. Med bakgrund till det finansiellt ansträngda läget och undermåliga samhällseliga initiativ motiverades att försvarsberedningen även skulle pröva huruvida landets resurser fördelades på bästa sätt. Man tänkte härvidlag att militära anslag skulle stoppas till Viggenprojektet, tills saken undersökts.⁹²

År 1967 i andra kammaren, gällande vissa anslagsfrågor rörande försvaret, tillika interpellationen angående direktiven för 1965 års försvarsutredningen, presenterade Axel Jansson från Kommunistiska partiet ett alternativt tillvägagångssätt i fråga om kontroll och insyn. Han argumenterade för ett förstärkt av försvarsindustrin, med hänsyn till Viggenprojektet. Jansson menade att ett utläggande av beställningar från försvarsindustrin inte fick ske med motiveringen att sysselsättningen ska hållas vid liv. Detta riskerade att bli

---

⁸⁹ Riksdagens protokoll 1964:36 Andra kammaren, sid. 23-31.

⁹⁰ Riksdagens protokoll 1964:36 Andra kammaren, sid. 29.

⁹¹ Riksdagens protokoll 1964:36 Andra kammaren, sid. 30-31.

⁹² Motion 1965:882 Andra kammaren. Ingen partitillhörighet tillskrevs författarna, men utifrån andra dokument var de troligtvis ledamöter från Kommunistiska partiet.

ett argument för kapprustning. Följaktligen tolkades detta förhållande som ett resultat av att försvarsindustrin var privatägd och motiverade därav ett förstatligande av försvarsindustrin.⁹³

Senareläggning

Flygmaterielberedningen rekommenderade en senareläggning i syfte att minska betalningsutfallet. Detta väckte kritik som grundade sig i oron om ekonomiska och militära konsekvenser. Denna diskussion återfanns i ett tidigt skede av riksdagsdebatten, år 1964 och 1965.

Gösta Bohman från Högerpartiet argumenterade år 1964 i andra kammaren, under sin interpellation angående flygplansprojekt 37, för att förseningar kunde få allvarliga ekonomiska konsekvenser. En försening på en månad var av stor betydelse då experter hela tiden arbetade ut planer, lade beställningar och placerade personer på utredningsuppdrag.⁹⁴

Ett år senare, i första kammaren med anledning av den fortsatta utvecklingen av flygplansprojekt 37, uttryckte Ivar Virgin från Högerpartiet samma åsikt. Han upplyste att flygmaterielberedningen funnit det nödvändigt att senarelägga seriestarten för Viggen i förhållande till flygförvaltningens planer med motiveringen att minska betalningsutfallet för närmaste budgetår, så handlingsfriheten för försvarskostnaderna kunde bibehållas. Virgin menade att detta var ett felaktigt beslut eftersom det sänkte försvarskraften. Därtill gick det utanför ursprungsplanen som gjort långsiktiga ekonomiska åtaganden gällande krigsmateriel. Därtill riskerade beslutet att skapa extra kostnader och andra olägenheter.⁹⁵

Chefen för försvarsdepartementet, statsrådet Sven Andersson, var inte av samma åsikt. Under samma debatt som Bohman erkände han, att om det förelåg en försening, skulle det bestå av några månader. Däremot förtydligade han att eventuella förseningar inte förorsakats av honom själv eller flygmaterielberedningen. Sådana förseningar förklarades vara naturliga i stora projekt. Dessutom upplyste Andersson att Saab själva sagt att en eventuell försening kunde tas igen.⁹⁶

Sammanfattning

I riksdagsdebatten kring Viggenprojektet debatterades flera aspekter kopplade till projekthantering. Vissa ledamöter föreslog nedläggning av projektet, vilket understryker vilken stark kritik projektet drog till sig. Till största del baserade sig argumentet på de höga kostnaderna och antagandet att Viggen skulle vara föråldrat vid färdig utveckling. Däremot

⁹³ Riksdagens protokoll 1967:27 Andra kammaren, sid. 63-64.

⁹⁴ Riksdagens protokoll 1964:36 Andra kammaren, sid. 29.

⁹⁵ Riksdagens protokoll 1965:29 Första kammaren, sid. 66.

⁹⁶ Riksdagens protokoll 1964:36 Andra kammaren, sid. 28-30.

hade dessa argument svårt att få fäste, då investeringarna i projektet redan var betydande. Härtill kan noteras, var anhängarna till denna ståndpunkt ledamöter från Kommunistiska partiet och Socialdemokraternas vänsterfalang, och hade förmodligen inte inflytande i försvarsfrågan.⁹⁷

Samtidigt utgjordes projekthanteringen av kontroverser, då utvecklingsprocessen kritiserades för att sakna demokratisk transparens. Att ett formellt fel begåtts var ett gemensamt antagande. Däremot förklarades det utifrån tids- och kostnadsaspekter, att den formella beslutsprocessen kringgåtts med syfte att vinna tid och minska kostnaderna till följd av tidsnöd.

I riksdagen debatterades även den tillsatta flygmaterielberedningen, som skulle öka kontrollen och insynen i projektet. Argumenten till stöd för beredningen, anspelade på kostnadsutvecklingen, som man menade behövde följas och kontrolleras. Samtidigt väckte detta kritik med utgångspunkt i att beredningen skulle uppta viktiga resurser och skapa förseningar.

I förbindelse med detta, debatterade man flygmaterielberedningens föreslagna senareläggning av projektet för att minska betalningsutfallet. Däremot framställdes detta handlingsalternativ som negativt utifrån ekonomiska och militära aspekter. Man menade att en avvikelse från den ursprungliga planläggning skulle förorsaka extra kostnader, tillsammans med en minskad försvarsförmåga.

Resultatdiskussion och slutsatser

Militära aspekter

I riksdagen debatterades Viggens militära relevans utifrån flera perspektiv. Samtidigt som kritik riktades mot Viggensprojektet, betonades dess betydelse för att säkerställa ett invasionsförsvar och bevara freden. Införskaffning av militärflygplan upptog en betydande del av försvarsbudgeten och utgjorde samtidigt kärnan i det svenska militärindustriella komplexet. Detta innebar att ekonomiska incitament förenades med strategiska ambitioner i stödet för flygvapnet. Stödet för hög beredskap och införskaffning av Vigen i riksdagsdebatten går att förklara utifrån ett organiserat intresse för ett starkt försvar.⁹⁸

---

⁹⁷ Dörfer 1973, sid. 27-46.

⁹⁸ Stenlås 2008, sid. 20-22.

Detta intresse går att koppla till en korporativ social struktur, intresseorganisationer kopplade till Försvarmakten och 1958 års försvarsbeslut. Korporativismen var en viktig komponent i det svenska militärindustriella komplexet och innebar att centrala frågor förhandlades direkt mellan staten och intresseorganisationer utan att aktivera den allmänna opinionen. Viktiga beslut togs genom kompromissande mellan dominerande intresseorganisationer. Fackföreningar, volontärföreningar och politiska partier fungerade som medlare samt gav stöd i känsliga frågor utan att öppna dem för offentlig debatt. Samtidigt åtnjöt fackföreningar, volontärföreningar och intresseorganisationer ett starkt offentligt stöd. Dessa organisationer legitimerade regeringens försvarspolitik i utbyte mot en möjlighet att påverka politik och lagstiftning inom respektive intressesfär.⁹⁹

Fortsättningsvis säkrade Försvarmakten ett inflytande i opinionsbildningen om försvarsfrågor genom organisationen Folk och försvar, eller tidigare kallad Centralkommittén för det frivilliga försvarsarbetet. Medlemmarna i organisationen utgjordes av de viktigaste fackföreningarna, intresseorganisationerna och politiska partierna. Organisationens mål var att legitimera ett starkt försvar och utbilda samt informera opinionsbildare, såsom ungdomsorganisationer, journalister och lärare. Folk och försvar fungerade som en kommunikationskanal mellan Försvarmakten och frivillighets- samt intresseorganisationer. Därutöver fungerade organisationen som ett informations- och propagandamedel för försvaret, där de kunde sprida sina uppfattningar utan att inblanda sig i politiken.¹⁰⁰

Fortsättningsvis säkrade 1958 års försvarsbeslut ett starkt stöd för försvaret och flygvapnet. Stenlås hävdar att det var det mest betydelsefulla beslutet i efterkrigstiden och formade försvaret ända in på 1970-talet. Beslutet innebar att flygvapnet prioriterades över de två andra försvarsgrenarna. Därtill bestämde man sig för att successivt öka försvarskostnaderna till följd av den teknologiska utvecklingen, vilket konkret innebar en automatisk årlig ökning av försvarsbudgeten med 2.5 procent.¹⁰¹

Bland Kurths förklaringar till vapenanskaffning kan man här anknyta till strategiska förklaringar. I riksdagsdebatten belyses korrelationen mellan uppfattningen om yttre hot och behovet av Viggenprojektet. En del ledamöter saknade föreställningen om ett yttre hot och förkastade Viggenprojektet med hänsyn till avspänningspolitiken. Samtidigt hade andra ledamöter en föreställning om en potentiell angripare och höjde relevansen av Viggenprojektet. Det senare perspektivet fick mest gehör, vilket framhäver strategiska förklaringar som relevanta för att förstå Viggenprojektet. Detta trots att James Kurth i sin

---

⁹⁹ Stenlås 2008, sid. 11-14.

¹⁰⁰ Stenlås 2008, sid. 11-14.

¹⁰¹ Stenlås 2008, sid. 11-14.

analys av amerikanska motsvarigheter till Viggenprojektet, inte finner strategiska förklaringar lika applicerbara, vilket möjligen utgör en skillnad mellan vapenanskaffningsprocessen i Sverige och USA.¹⁰²

Sammanfattningsvis lyckades man organisera ett intresse för ett starkt försvar genom en korporativ social struktur som legitimerade försvarspolitiken, intresseorganisationer som påverkade opinionsbildare till fördel för försvarets intressen och 1958 års försvarsbeslut som säkerställde ett oavbrutet stöd för rustningen av försvaret. Vidare fanns det strategiska incitament i riksdagsdebatten, som gav förutsättningar för stödet till Viggenprojektet. Detta säkerställde ett starkt stöd till Viggenprojektet i riksdagsdebatten, trots de skeptiska röster som kritiserade Viggens säkerhetspolitiska relevans.

Ekonomiska aspekter

I riksdagsdebatten om Viggenprojektet relaterade man bland annat till försvarsindustrins betydelse för Sverige. Det rådde till stor del enighet kring behovet att värna om en inhemsk försvarsindustri. Detta belyses av relationen som fanns mellan dels industrin och staten samt dels den svenska neutralitetsidentiteten och erfarenheterna från andra världskriget.

Relationen mellan försvarsindustrin och staten byggde till stor del på personliga relationer och en speciell relation mellan köpare och leverantör. Försvarsindustrin dominerades av ett fåtal företag, vilket nästan skapade en konkurrensfri situation där beställningar var mer eller mindre garanterade. Bandet mellan försvarsindustrin och staten synliggjordes av en relation kallad utvecklingspar. Utvecklingspar bygger på en långsiktig relation och nära samarbete samt kvalitets- och riskförsäkringar. Utvecklingen av Viggenprojektet skedde gemensamt mellan köpare och leverantör utifrån ett långsiktigt samarbete. Vidare säkerställdes ett nära samarbete då ingenjörerna som arbetade inom flygvapnet, Flygförvaltningen och Saab hade en gemensam bakgrund i Kungliga tekniska högskolan. Därtill var det vanligt med karriärsbyten mellan institutionerna. Produkten kvalitetsförsäkrades genom dessa långsiktiga och nära relationer som tillät kunden att påverka kvalitén på produkten. Samtidigt kunde producenten omfördela risken till köparen, med vetskapen om att staten täckte utvecklingskostnaderna, och på så sätt skapa en riskförsäkring.¹⁰³

Fortsättningsvis går det att relatera riksdagsdebattens ställning gentemot den inhemska försvarsindustrin, utifrån dess strategiska betydelse för Sverige och den svenska neutralitetsidentiteten. Erfarenheten från andra världskriget var att man kunde bli isolerad

---

¹⁰² Kurth 1973, sid. 135-157.

¹⁰³ Stenlås 2008, sid. 17-20.

vilket skulle förhindra köp av försvarsutrustning från utlandet. Vidare sågs försvarsindustrin som en strategisk tillgång som måste kunna mobiliseras vid krig, likt andra delar av samhället och försvaret. En stark industri tolkades vara synonymt med ett starkt försvar. Därutöver, likt de argument som togs upp i riksdagsdebatten, kunde en inhemsk produktion säkerställa anpassade förmågor för svenska behov. Exempelvis korta start- och landningssträckor, robotar som krävde att fienden utvecklade specifika kontra åtgärder, system som kunde klara av vinterförhållanden och enkel hantering som tillät värnpliktiga att operera systemen.¹⁰⁴

Därutöver kan Sveriges relation till försvarsindustrin belysas av neutralitetsidentiteten. Svenska, unikt designade vapensystem blev en symbol för Sveriges vilja att bibehålla neutraliteten under kalla kriget. Däremot minskade oberoendet av utlandet i takt med att försvarsteknologin blev mer komplex. På 1960-talet var oberoendet 90 procent till skillnad på 1980-talet då oberoendet var 70 procent. I riksdagsdebatten om Viggen är detta en intressant vetskap då man exempelvis inte diskuterade den amerikanska teknik man importerat för flygplansutvecklingen i någon större utsträckning.¹⁰⁵

James Kurths ekonomiska imperativ kan hjälpa nyansera de ekonomiska aspekterna av riksdagsdebatten om Viggenprojektet. Follow-on imperativet menar att om en produktionslinje öppnas upp för nya kontrakt, kommer en försvarsgren att ge ett nytt kontrakt som är strukturellt liknande det gamla, medan den mest kostnadseffektiva designen kommer av lägre prioritet. Det finns därmed oro att produktionslinjen tvingas nedläggas på grund av avsaknad av kontrakt. I riksdagsdebatten var däremot kostnadseffektiviteten för olika alternativ av intresse. Man upplyste exempelvis om alternativet att köpa militärflygplan utomlands. Däremot framförde man också fördelar med en inhemsk industri, såsom anpassade prestandakrav, säkerställandet av alliansfrihet och en konkurrenskraftig industri. Att det fanns en oro att produktionslinjen skulle dö återkom alltså inte i debatten, utan förespråkare för Viggen valde istället att lyfta andra fördelar, som möjligtvis var mer mottagliga för de svenska väljarna. Härmed blir det demokratiska imperativet relevant. Mottagaren för argumenten är logiskt sett väljarna, och en svensk konkurrenskraftig industri tillsammans med säkerställandet av alliansfrihet, kan tyckas vara en logisk parallell med väljarnas intresse av en stark ekonomi och den svenska neutralitetsidentiteten. Argument relaterade till produktionstekniska aspekter, såsom att förhindra störningar i produktionslinjen och öka produktionens effektivitet, lyftes främst i samband med förslag om att senarelägga projektet. Det är dock viktigt att notera att follow-on imperativet specifikt syftar på

---

¹⁰⁴ Stenlås 2008, sid. 17-20.

¹⁰⁵ Stenlås 2008, sid. 17-20.

utdelningen av kontrakt till produktionslinjer. Diskussionen om att senarelägga projektet går därmed inte att relatera till follow-on imperativet.¹⁰⁶

Följaktligen säkerställdes en större enighet kring behovet av att värna om en inhemsk försvarsindustri genom långsiktiga och nära samarbeten mellan försvarsindustrin och staten samt de sammankopplande och långsiktiga relationer som fanns mellan nyckelorganisationer. Vidare gav erfarenheterna från andra världskriget en omvärdering av relationen mellan försvarsindustrin och resiliensen i ett försvårat världssläge. Detta cementerades av försvarsindustrins symboliska värde för Sveriges neutralitetsidentitet. Till skillnad från follow-on imperativet, var kostnadseffektiviteten en viktig faktor i riksdagsdebatten. Demokratiska förklaringen är mer förenlig med argumenten i riksdagsdebatten, som anspelade på väljarnas intresse av en stark ekonomi och värnandet av Sveriges neutralitet. Därmed förklaras varför Viggenprojektet lyckades försvaras trots de höga kostnaderna för projektet.

Projekthantering

I riksdagen debatterades hanteringen av projektet som kritiserades för att präglas av egenrådighet och bristande demokratisk transparens. Det betydande investeringarna som gjordes i ett tidigt skede av utvecklingsprocessen bidrog till att projektet blev svårt att avbryta. Vidare säkerställdes åtagandet till Viggenprojektet genom en sluten politik, beslutsprocessen begränsades en till liten grupp experter.

År 1958 bildade Saab en projektgrupp för utvecklingen av Viggen. Endast experter inom utvecklingsprogrammet var involverade vid det tidiga stadiet. År 1961 auktoriserade överbefälhavaren den fortsatta utvecklingen av Viggen. Samma år signerade den Kungliga flygförvaltningen och Saab ett avtal som garanterade att Flygförvaltningen skulle täcka utvecklingskostnaderna de kommande tre åren. Regeringen informerades inte om utvecklingsprogrammet förrän i februari 1962, men trots detta avtalet. Riksdagen informerades om projektet först 1963, och då endast i ett fåtal lagförslag till riksdagen. Varken storlek på eller kostnad för projektet specificerades. Vid detta stadie hade man redan spenderat 150 miljoner kronor på projektet som upptog fler än 200 personer i Saab. År 1964 uppkom en kris då det framkom att kostnaderna hade gått förbi de ursprungliga beräkningarna flerfaldigt. Inte förrän 1964 blev projektet offentligt. Vid denna tidpunkt var

---

¹⁰⁶ Kurth 1973, sid. 135-157.

kostnaderna så höga att det var svårt för regering eller riksdag att göra annat än att acceptera fortsatt utveckling av projektet.¹⁰⁷

Denna utvecklingsprocess åskådliggör varför hanteringen av projektet blev föremål för debatt i riksdagen. Att avtal signerades utan godkännande från demokratiska institutioner väckte stark kritik och ledde till en omfattande diskussion. Kostnadsutvecklingen utgjorde också en central faktor i debatten. Samtidigt blev kostnadsutvecklingen en garanti för att man inte kunde dra sig ur projektet. Vissa röster i riksdagsdebatten menade att de betydande summor som redan investerats gjorde det ekonomiskt irrationellt att stoppa Viggenprojektet vid detta skede.

Dörfer belyser hur Viggenprojektets överlevnad säkerställdes genom så kallad slutna politiken där försvarsfrågan blev reserverad till en begränsad maktsfär. Under efterkrigstiden skapades ett klimat av kontinuitet och konsensus. Politikernas lojalitet var till det egna partiet, snarare än till deras valkrets. Urvalet av kandidater till kommittéerna gjordes av partiet, vilket skapade en säkerhet för veteraner. Detta gjorde det mindre viktigt för riksdagsledamöterna att tänka på sina egna positioner i kommande omval.¹⁰⁸

Försvarsfrågor diskuterades inom riksdagskommittéer. Om partiet gav en plats i en försvarskommitté fanns det därför ett litet incitament för att agera oförutsägbart. Många politiker blev därför systematiskt utbildade i nationell säkerhetspolitik. De nio medlemmarna i 1962 års försvarskommitté som tog beslut om att fortsätta med Viggenprojektet var alla bland de mest erfarna i försvarsfrågor bland riksdagsledamöterna. När en riksdagsledamot var införstådd med försvarsfrågan, blev denne en del av teknostrukturen.¹⁰⁹

Detta understryker Sven-Olof Olsson, som ingick som militär expert i FU 65. Han underströk betydelsen för den systematiska kunskapsuppbyggnaden om flygstridskrafterna, vilket säkerställde en ökad fasthet i de politiska besluten om Viggenprogrammet.¹¹⁰

Därutöver, var 15 procent av de tillvalda, vilka var kommunisterna och vänsterorienterade socialister, exkluderade från den politiska processen när det gällde säkerhetspolitiken. Sammankomsterna i kommittén, genomgångarna och röstningen i riksdagen, var mer av en lärande verksamhet, än en seriös försvarsdebatt. Det gav aktörerna en känsla av att delta i beslutet. Dörfer jämför pensionsreformerna i början av 1960-talet med försvarspolitik. Försvaret sågs som en försäkring, likt pensionssystemet, och skulle följaktligen skötas av experter under tysthet, diskretion och ostört.¹¹¹

---

¹⁰⁷ Stenlås 2008, sid. 20-22.

¹⁰⁸ Dörfer 1973, sid. 27-46.

¹⁰⁹ Dörfer 1973, sid. 27-46.

¹¹⁰ Olsson 2009, sid. 15-17.

¹¹¹ Dörfer 1973, sid. 27-46.

Exempelvis var medlemmarna i försvarskommittén år 1960 bland andra Emanuel Ståhl, Lars Eliasson och Gösta Bohman, vilka var namn som återfanns frekvent i riksdagsdebatten kring Viggenprojektet. Dessa namn återkommer i försvarsutredning 65 tillsammans med Ivar Virgin, som också var ett namn som återfanns i riksdagsdebatten.¹¹²

I riksdagsdebatten återkommer flera exempel på argument mot Viggenprojektet som verkar sakna en god insyn i försvarsfrågan. Exempelvis menade den mer vänsterorienterade socialdemokraten August Spångberg att militärflyget var på avskrivning hos stormakterna. Detta kan upplevas som en total missbedömning med hänsyn till att militärflyg fortsatt utvecklas och anskaffas i vår tid.¹¹³

Samtidigt omvärderade socialdemokraten Lage Svedberg behovet av marinen och luftförsvaret och uttryckte istället tilltro till en partisanarmé, med hänvisning till att Norges reguljära styrkor misslyckades att befria Norge under andra världskriget. Bortsett från en bristfällig kontextuell förståelse i detta resonemang, kan man även ifrågasätta hur ett sådant försvarskoncept skulle skydda befolkningens liv och välfärd vid en invasion.¹¹⁴

Eftersom de flesta kriterier för framgång i Viggenprojektet endast kunde definieras av de inom teknostrukturen, monopoliserade följaktligen teknostrukturen förmågan att bedöma Viggenprojektet. Utomstående hade inte informationen att artikulera deras kritik. I avsaknad av konkurrens, med försvarsindustrins monopolsituation och uteslutandet av valpolitik i kommittéerna, betryggades den slutna politiken. Att bryta upp den slutna politiken betydde att man förlorade i konkurrensen och att man ville ta sin sak till offentligheten. Incitamentet att bryta upp den slutna politiken togs följaktligen bort.¹¹⁵

Sammanfattningsvis var den mångåriga utvecklingsprocessen med avsaknad av demokratisk transparens en anledningen till att kritik skulle lyftas mot projektets hantering. Samtidigt utgjorde de stora investeringar man gjorde i projektet att man blev tvungen att fullfölja det. Därutöver säkerställdes Viggenprojektet genomförande av en slutna politik som garderade ett teknokratiskt perspektiv på försvarsfrågan och uteslöt oberäkneliga individer från beslutsprocessen. Trots att Viggenprojektet genomfördes på bekostnad av balansen mellan kvantitet och kvalitet respektive balansen mellan de olika försvarsområdena, kunde man följaktligen garantera att projektet roddes i hamn.

---

¹¹² Dörfer 1973, sid. 112-12; Olsson 2009, sid. 15-17.

¹¹³ Riksdagens protokoll 1964:28 Andra kammaren, sid. 85-86.

¹¹⁴ Register till riksdagens protokoll med bihang 1961-1970: första bandet. Personregister, sid. 502; Riksdagens protokoll 1964:17 Första kammaren, sid. 44. Svedberg nämner inte uttryckligen andra världskriget, men det bör vara den korrekta hänvisningen i sammanhanget.

¹¹⁵ Dörfer 1973, sid. 59-85.

Påverkan på debatten från samtida förändringar

Kritiken mot Viggensprojektet speglade de samtida förändringarna i försvarsdebatten. Försvarspropositionerna från 1968 och 1972 blev början på successiva nedskärningar i försvarsbudgeten. Dessa grundades bland annat på avspänningspolitiken som rådde under 1960-talet, något som togs upp från visst håll i riksdagsdebatten. Samtidigt blev protesterna mot Vietnamkriget populärare. Kritiken mot den egenrådiga hanteringen av Viggensprojektet förstärktes av de förhöjda kostnaderna för militära utvecklingsprojekt. För första gången väckte detta debatt i frågan om militära utvecklingsprojekt, och relevansen av Viggensprojektet ifrågasattes.¹¹⁶

Samtidigt bröts enhälligheten i försvarsfrågan av att de borgerliga partierna lämnade 1965 års försvarskommitté, år 1968. Anledningen var att de förargades av nedskärningarna som majoriteten föreslog. Trots de försäkningar man gjort i riksdagsdebatten om att värna om balansen i försvaret mellan kvalitet och kvantitet respektive balansen mellan de olika försvarsgrenarna, blev följden av 1972 års försvarsbeslut att Försvarsmakten behövde välja mellan att bibehålla krigsorganisationen intakt eller införskaffa Vigen.¹¹⁷

Resultatet blev, trots den omfattande oro som uttrycktes i riksdagsdebatten kring detta, att värnplikten reducerades och att antalet flygplan som tillslut levererades, reducerades avsevärt. Stödet för ett starkt invasionsförsvar som uttrycktes i riksdagsdebatten, fick ge vika för ekonomiska realiteter. Målet med försvaret förändrades till att enbart avhålla en potentiell angripare, istället för att beseгра denna. Den samtida förändringen i försvarsdebatten till följd av utrikespolitiska förändringar och nya ekonomiska realiteter påverkade därmed försvarsdebatten och följaktligen riksdagsdebatten kring Viggensprojektet.¹¹⁸

---

¹¹⁶ Stenlås 2008, sid. 22-24.

¹¹⁷ Stenlås 2008, sid. 22-24.

¹¹⁸ Stenlås 2008, sid. 22-24.

Vidare forskning

Uppsatsen har undersökt hur riksdagsdebatten såg ut kring Viggenprojektet. Det vore intressant att undersöka hur debatten kring andra projekt har sett ut och se ifall det återfinns likheter eller skillnader. Här skulle en jämförelse med andra debatter om liknande projekt belysa likheter eller skillnader i de politiska kontexter som projekten utvecklas i. En internationell jämförelse skulle även ge förståelse för nationella särdrag i olika politiska kontexter.

En annan möjlighet för vidare forskning kan utgå från beslutsprocessen i utvecklingsprojekt. Bristen på transparens och demokratisk process gjorde projektet kontroversiellt i riksdagsdebatten. En fördjupad analys av de beslutsfattande processerna i utvecklingsprojekt skulle ge möjlighet att jämföra hur dessa processer har förändrats över tid.

Därutöver kan vidare forskning utgå från ekonomiska aspekter av militära utvecklingsprojekt. Viggenprojektets omfattning belyses av de innehållsrika diskussioner man haft i riksdagen om projektets ekonomiska aspekter. En studie om de ekonomiska aspekterna av militära utvecklingsprojekt skulle bidra med att nyansera de argument som framställts i riksdagsdebatten om Viggenprojektet. Detta kan exempelvis innefatta möjliga spin-off effekter, teknikutveckling och exportmöjligheter i relation till militära utvecklingsprojekt.

Kopplingen mellan Sveriges neutralitetspolitik och värnandet av en inhemsk försvarsindustri har belysts i uppsatsen. En stark inhemsk försvarsindustri ansågs vara viktig för att säkra alliansfrihet och oberoende. I ljuset av säkerhetspolitiska förändringar, skulle det också vara intressant att undersöka kopplingen mellan neutralitetspolitik och behovet av en inhemsk försvarsindustri.

Uppsatsen har även åskådliggjort kopplingen mellan det svenska militärindustriella komplexet och riksdagsdebatten om Viggenprojektet. Härvidlag skulle en analys av hur det svenska militärindustriella komplexet har utvecklats sedan Viggenprojektet och dess förutsättningar i en förändrad försvarspolitik.

Käll- och litteraturförteckning

Tryckt material

Riksdagsprotokoll

Riksdagens protokoll 1964:17 Första kammaren.

Riksdagens protokoll 1964:28 Andra kammaren.

Riksdagens protokoll 1964:32 Andra kammaren.

Riksdagens protokoll 1964:36 Andra kammaren.

Riksdagens protokoll 1965:29 Första kammaren.

Riksdagens protokoll 1965:30 Andra kammaren.

Riksdagens protokoll 1966:15 Andra kammaren.

Riksdagens protokoll 1967:27 Första kammaren.

Riksdagens protokoll 1967:27 Andra kammaren

Riksdagens protokoll 1967:34 Första kammaren.

Riksdagens protokoll 1968:27 Första kammaren.

Riksdagens protokoll 1970:42 Första kammaren.

Motioner

Motion 1965:882 Andra kammaren

Motion 1964:978 Andra kammaren.

Motion 1967:488 Andra kammaren.

Motion 1967:755 Första kammaren.

Motion 1968:664 Andra kammaren.

Utskottens utlåtanden

Statsutskottets utlåtande 1963:113.

Statsutskottets utlåtande 1964:132.

Statsutskottets utlåtande 1965:126.

Statsutskottets utlåtande 1968:122

Register

Register till riksdagens protokoll med bihang 1961-1970: första bandet. Personregister.

Litteratur

Andersson, H. Debattklimatet. I Edlund, U. & Andersson, H. (red.). System 37 Viggen. (Svensk Flyghistorisk Förening, 2009), sid. 158-161.

Blomqvist, H. August K F Spångberg — Svenskt biografiskt lexikon. Riksarkivet. urn:sbl:20018 (Hämtad 2024-12-22).

Dörfer, I. System 37 Viggen. Arms, Technology and the Domestication of Glory. (Universitetsforlaget, 1973).

Edlund, U. & Kampf, H. (red.). System 37 Viggen. (Svensk Flyghistorisk Förening, 2009).

Kurth, J. Aerospace production Lines and American Defense Spending. I Rosen, S. (red.). Testing the Theory of the Military-Industrial Complex. (Lexington Books, 1973), sid. 135-157.

Lindqvist, G. Viggens tillkomst. I Edlund, U. & Andersson, H. (red.). System 37 Vigen. (Svensk Flyghistorisk Förening, 2009), sid. 18-30.

Lindqvist, G. Var Vigen värd pengarna? I Edlund, U. & Andersson, H. (red.). System 37 Vigen. (Svensk Flyghistorisk Förening, 2009), sid. 162-167.

Olsson, U. The Creation of a Modern Arms Industry 1939-1974. (1974). Göteborgs universitet. <https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/54064>

Olsson, S.-O. Vigen i försvarsbesluten. I Edlund, U. & Kampf, H. (red.). System 37 Vigen. (Svensk Flyghistorisk Förening, 2009), sid. 15-17.

Stenlås, N & Nilsson, M. Cold War Neutrality and technological Dependence: Sweden's Military Technology and the East-West Trade. I J. Eloranta & J. Ojala (red.). East-West Trade and the Cold War. (University of Jyväskylä, 2005), sid. 133-151.

Elektroniska källor

Sveriges riksdag. Gösta Bohman (M). (U.å). https://www.riksdagen.se/sv/ledamoter-och-partier/ledamot/gosta-bohman_e83f1e68-0437-4f7a-a910-efaa7700d843/ (Hämtad: 2024-12-20).

Sveriges riksdag. Ivar Virgin (M). (U.å.) https://www.riksdagen.se/sv/ledamoter-och-partier/ledamot/ivar-virgin_68336414-cd76-49c8-999c-b8e98f5923d6/ (Hämtad 2024-12-20)

Sveriges riksdag. Krister Wickman (S). (U.å). https://www.riksdagen.se/sv/ledamoter-och-partier/ledamot/krister-wickman_fef3262d-cf5b-43b5-870d-b7e709294cab/ (Hämtad: 2024-12-20)

Sveriges riksdag. Sven Andersson (S). (U.å). https://www.riksdagen.se/sv/ledamoter-och-partier/ledamot/sven-andersson_eb6096a0-93d7-48ab-bef2-9d30faa62926/ (Hämtad: 2024-12-20)

Sveriges riksdag. Tage Erlander (S). (U.å). https://www.riksdagen.se/sv/ledamoter-och-partier/ledamot/tage-erlander_204000e5-66a1-42ce-acbf-966474801138/ (Hämtad: 2024-12-20)